T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI

ARNAVUTLUK- TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE ÜLKE EKONOMİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:2000-2023 DÖNEMİ

Kristina NANO

Danışman
Doç. Dr. Mustafa Hakan Yalçınkaya

MANİSA–2024

TAAHHÜTNAME

Bu tezin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Ana Bilim Dalında akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zeka ve program kullanmadığımı beyan ederim.

Kristina NANO

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kristina NANO
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı

Danışman:
Doç. Dr. Mustafa Hakan Yalçınkaya

Bu araştırmada Türkiye ile Arnavutluk arasında bulunan ekonomik ilişki ve etkileşimleri değerlendirmek ve iki devlet arasında bulunan ekonomik ilişkilerin 2000-2023 yılları arasında ülke ekonomilerine olan etkisini incelemek amaçlanmıştır. Belirlenmiş olan amaç doğrultusunda, literatür içerisinde yer alan konu ile ilgili daha öncesinde gerçekleştirilen araştırma ve çalışmalara göz atılmıştır. Yapılmış olan literatür incelemesi sonucunda konu ile ilişkili kavram ve başlıklara araştırmada yer verilmiştir.

Araştırmada, Arnavutluk ve Türkiye'nin ekonomik açıdan ilişkilerinin oldukça eski bir tarihe dayandığı görülmüştür. Ayrıca, 2000-2023 yılları arasında iki ülke arasında yapılan ihracat ve ithalatın iki ülkenin de ekonomisine etkide bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırma, Türkiye ile Arnavutluk arasında bulunan ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesi, Türkiye ve Arnavutluk arasındaki ekonomik ilişkilerin 2000-2023 yılları arasında ülke ekonomilerine etkilerinin belirlenmesi, literatür içerisinde Türkiye ve Arnavutluk ekonomilerinin ülkeye olan etkilerini birlikte ele alan araştırma ve çalışma sayılarının az olması ve gelecekte yapılacak olan araştırma ve çalışmalara örnek teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Ekonomik İlişkiler, Türkiye, Ülke Ekonomileri, Ticaret.

2024, 72 sayfa

ABSTRACT

M.Sc. Thesis

Kristina NANO

Manisa Celal Bayar University
Graduate School of Applied and Natural Sciences
Department of Economic Development and International Economy

Supervisor:
Doç. Dr. Mustafa Hakan Yalçınkaya

In this study, it is aimed to evaluate the economic relationship and interactions between Turkey and Albania, and to examine the impact of economic relations between the two countries and their economies from 2000 to 2023. In line with the defined objective, a review of previous research and studies on the subject in the literature has been conducted. As a result of the literature review, concepts and topics related to the subject have been included in the research.

The study reveals that the economic relations between Albania and Turkey have a long history. Furthermore, it is determined that the exports and imports between the two countries from 2000 to 2023 have had an impact on the economies of both countries.

This research is important for evaluating the economic relations between Turkey and Albania, determining the effects of economic relations between Turkey and Albania and their economies from 2000 to 2023, and considering that there are relatively few studies that simultaneously address the impact of the Turkish and Albanian economies on the respective countries within the literature, it serves as an example for future research and studies.

Keywords: Albania, Economic Relations, Turkey, Economies of the Countries, Trade.

2024, 72 pages

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mustafa Hakan Yalçınkaya'ya, bilgi ve tecrübesi ile lisansüstü öğrenim hayatım'da yardımcı olan ve desteğini hiç eksik etmeyen sevgili aileme yürekten teşekkür ederim.

Kristina NANO

Manisa, 2024

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
COMINFORM	Communist Information Bureau
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DYY	Doğrudan Yabancı Yatırım
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HMB	Hazine ve Maliye Bakanlığı
IMF	Uluslararası Para Fonu
İTO	İstanbul Ticaret Odası
KDV	Katma Değer Vergisi
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
TİKA	Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1. Arnavutluk'un Konumu (OrangeSmile, 2023: 1)..... 4
Şekil 2. Arnavutluk Cumhuriyeti Bayrağı (Vikipedi, 2023a: 1). 6
Şekil 3. Arnavutluk Nüfusu 2001 – 2018 (Dünya Bankası, 2019)..... 12
Şekil 4. Arnavutluk'ta GSMH (Milyar ABD Doları) (Dünya Bankası, 2019)..... 12
Şekil 5. Arnavutluk Kişi Başına Düşen Mili Gelir (2001-2018) (Dünya Bankası, 2019) 13
Şekil 6. Gelişimini Sürdüren Devletlere Net Finansal Akım (Milyar Dolar) (HMB, 2023) 25
Şekil 7. Türkiye'de GSYİH Büyüme Oranları (%) (HMB, 2023)..... 27
Şekil 8. Türkiye'de İşsizlik Oranları (%) (HMB, 2023)..... 28
Şekil 9. 2005 ile 2022 Yılları Arasında Türkiye'den Arnavutluk'a Yapılan İthalat Değerleri..... 39
Şekil 10. 2023 Yılı Ocak ile Temmuz Ayları Arasında Türkiye'den Arnavutluk'a Yapılan İthalat Değerleri (INSTAT, 2023)..... 40
Şekil 11. 2005 ile 2022 Yılları Arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye Gerçekleştirilen İhracat Değerleri 43
Şekil 12. 2023 Yılı Ocak ile Temmuz Ayları Arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye Gerçekleştirilen İhracat Değerleri..... 44
Şekil 13. Arnavutluk Ticaret Dengesi.....
Şekil 14. Türkiye Ticaret Dengesi.....
Şekil 15. Arnavutluk Kamu Yatırım Sektörleri 2023.....64
Şekil 16. Türkiye Kamu Yatırım Sektörleri 2023 65

TABLO DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Sabit Fiyatlar ile Milyon Türk Lirası) 20

Tablo 2. 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında Türkiye'de Gayrisafi Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon Türk Lirası) 21

Tablo 3. Türkiye'de 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında Dış Ticaret Verileri (Cari Fiyatlar ile Milyon Dolar) 22

Tablo 4. 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri 23

Tablo 5. Genel Ticaret Sistemi Dahilinde Dış Ticarete Ait Veriler 29

Tablo 6. Dış Ticarete ait Veriler (Milyon $) 30

Tablo 7. 2022'nin Kasım Ayı Geniş Ekonomilerin Sınıflamasına Göre İthalat ve İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%) 31

Tablo 8. 2022 yılında Arnavutluk'a Türkiye'den Yapılan İthalatların Açıklanması 35

Tablo 9. 2005 ile 2022 yılları arasında Arnavutluk'a Türkiye'den Yapılan İthalat 38

Tablo 10. Arnavutluk'a Türkiye'den 2023 Yılı İthalat Değerleri 39

Tablo 11. Arnavutluk'tan Türkiye'ye İhracatlar Detayları (Kaynak Trading Economics) 40

Tablo 12. Arnavutluk'tan Türkiye'ye İhracat (2005-2022) 42

Tablo 13. Arnavutluk'tan Türkiye'ye İhracat 2023 44

Tablo 14. Türkiye Ekonomik Verilerine Göre 2000-2023 Dönemi Birim Kök Test Sonuçları 61

Tablo 15. Arnavutluk Ekonomik Verilerine Göre 2000-2023 Dönemi Birim Kök Test Sonuçları..... 62

Tablo 16. ARDL Model Sonucu (Türkiye)..... 63

Tablo 17. ARDL Model Sonucu (Arnavutluk) 63

Tablo 18. ARDL Sınır Testi Sonucu (Türkiye) 64

Tablo 19. ARDL Sınır Testi Sonucu (Arnavutluk)..... 64

Tablo 20. Türkiye: ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Sonucu 64

Tablo 21. Arnavutluk: ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Sonucu. 65

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ **1**

1. ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK TARİHİ **4**

1.1. Arnavutluk ve Ekonomik Tarihi **4**

1.1.1. Arnavutluk'un Jeopolitik Konumu **4**

1.1.2. Arnavutluk'un Demografik Yapısı **7**

1.1.3. Arnavutluk'un Tarihi **7**

1.1.4. Arnavutluk'un Ekonomisi **11**

1.1.5. Arnavutluk'ta Dış Ticaretin Gelişimi **13**

1.2. Türkiye'nin Ekonomik Tarihi **17**

1.2.1. Cumhuriyetin Başlangıcında Türkiye Ekonomisi **17**

1.2.2. 1950 ve 1960 Dönemi Türkiye Ekonomisi **18**

1.2.3. Serbest Piyasa Ekonomisine Geri Dönüş **23**

1.2.4. Kara Çarşamba (2001) Ekonomik Krizi **24**

1.2.5. 2008 Küresel Ekonomik Krizi **24**

1.2.6. Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi **29**

2. ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ..... 33

2.1. İthalat İlişkileri..... 34

2.2. İhracat İlişkileri..... 40

2.3 Ticaret Dengesi..... 45

2.3.1 Arnavutluk Ticaret Dengesi..... 45

2.3.2 Türkiye Ticaret Dengesi..... 46

2.4. Gümrük Uygulamaları..... 47

2.5. Karşılıklı Ziyaretler, Anlaşmalar ve Protokoller..... 48

2.6. Krediler..... 53

2.7. Sermaye Hareketleri..... 54

2.8. Özel Sektör ve Firmalar..... 55

2.9. Ticaret/Sanayi Odaları İlişkileri..... 55

2.10. Kamu Yatırımları..... 57

3. ARNAVUTLUK- TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE ÜLKE EKONOMİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ..... 60

3.1. Yöntem ve Veri..... 60

3.2. Bulgular..... 61

SONUÇ..... 66

KAYNAKLAR..... 68

GİRİŞ

Türkiye ve Arnavutluk, tarihsel süreç içerisinde sık sık yakın ilişkilere sahip olmuştur. Arnavutluk'un 1912 yılında bağımsızlığını ilan etmesinden sonra 1913'te düzenlenen Londra Konferansı ile beraber Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un bağımsızlığını kabul etmiştir. Bahsedilen dönem içerisinde özellikle Arnavutluk ve Yunanistan'ın yaşadığı sorunlara karşı Osmanlı, Arnavutluk'tan yana bir tavır takınmış ve Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanabilmesi için Ege'de bulunan adaların topraklarına dahil olmasından bile feragat etmek durumunda kalmıştır. Bu duruma karşılık olarak, yaşanmış olan Balkan Savaşları devrinde Sırplar tarafından kışkırtılmış ve savaşa dahil olmaya davet edilmiş olsalar bile, Arnavutluk bahsedilen çağrılara negatif yönlü yaklaşmıştır. Nitekim Balkan devletlerine karşı bazı cepheler içerisinde Osmanlı Devleti'yle beraber hareket etmişlerdir. Özetle tarihsel süreçteki ilişki ve etkileşimlerden kaynaklı bir şekilde Türkler ve Arnavutlar arasında Türkiye'nin kuruluşundan önceki dönemler içerisinde kültürel, tarihi ve duygusal bağlar kurulmuştur.

Arnavutluk tarafından bağımsızlığın kazanılmasının ardından geçen 10 senelik süreç içerisinde dış tehditler ve iç karışıklıklar şiddetli biçimde devam etmiştir. Bahsedilen dönemde Osmanlı Devleti tarafından dönemin şartları gereğince istenen destek ve yardım sağlanamamış ve Arnavutluk'ta büyükelçilik kurulması suretiyle diplomasi alanında arzu edilen gelişmeler sağlanmamıştır. Bu duruma benzer olarak İstanbul'da da Arnavutluk'a ait olan bir elçiliğin kuruluşu gerçekleştirilememiştir.

Arnavutluk'la diplomasi alanında tekrardan temas kurulmasıysa Mustafa Kemal Atatürk ile mümkün olabilmiştir. Balkanlara ilişkin etkin stratejilere ve değerli düşüncelere sahip Mustafa Kemal Atatürk tarafından daha Kurtuluş Savaşı zamanında Arnavutluk'ta farklı çalışma ve faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bağımsızlığını Osmanlı'nın tarih sahnesinden inmesiyle ilan eden Arnavutluk'la Türkiye'nin ilişkileriyse sonlanmamıştır. Bahsedilen ilişki ve bağlantıların bir sembolü şeklinde iki devlet arasında 1923 yılında "*Ebedi Dostluk ve Birliği*" anlaşmasına varılmıştır. Bahsedilen anlaşmanın arka planında yer alan esas sebep, kuvvetli ikili ilişki ve etkileşimlerin sürekliliğinin sağlanmasıdır. Bahsedilen süreç içerisinde 1923 yılında Türkiye'nin kurulmasıyla beraber devrin Arnavutluk lideriyle Atatürk arasında

dostluk mesajları içermekte olan telgraflar çekilmiştir. Söz konusu dönemden sonra 1928 yılında Arnavutluk'ta meydana gelen iktidar değişimi Arnavutluk'un Türkiye ile olan ilişki ve etkileşimlerin soğumasına zemin oluşturmuş, Atatürk tarafından farklı eleştiriler getirilmiştir. Ayrıca Ankara'da bulunan Arnavutluk büyükelçiliği kapatılarak iki devlet arasında yüksek gerilim meydana gelmiştir. Meydana gelen olaylar sonucunda iki devlet arasında ilişki ve etkileşimlerin kopma durumuna geldiği söz konusu süreç, 1931'e dek sürmüş olsa da negatif yönlü devam eden ilişki ve etkileşimler, Atatürk'ün müdahalesiyle beraber sonlanmıştır. (Shpuza, 1990: 335-347).

Arnavutluk ile Türkiye arasında ortaya çıkmış olan yaklaşımların zemininde yatan uluslararası bazı durumlar mevcuttur. Nitekim 1930'lara gelindiği zaman Türkiye dış ilişki ve etkileşimlerin odak noktasında: çözümü Lozan Antlaşması'nda ertelenen sorun ve problemlerin sonuçlandırılması ve yaşanabilecek yeni bir savaşın içinde bulunmamak için dış ilişki ve etkileşimlerin kontrollü olarak devam ettirilmesi yer almıştır. (Özalper, 2019: 688-701)

Bahsedilen süreçte 1936'da Kral Zogu'nun kız kardeşi ve Sultan 2. Abdülhamid'in oğlu olarak bilinen Prens Abid'in evlenmesi, daha taze olan Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Atatürk ilkeleri doğrultusunda kurulmuş Türkiye tarafından saltanatın varisi şeklinde gösterilen bir isim ile yapılan söz konusu evlilik, yönetim tarafından hakaret şeklinde algılanmıştır. Bahsedilen duruma yönelik tepki olarak Tiran büyükelçisi vazifesini yürüten Yakup Kadri Karaosmanoğlu Ankara'ya çağrılmıştır. Kral Zogu tarafınca ise karşılık olarak Ankara Büyükelçisi Arnavutluk'a geri çağrılmıştır. (Shpuza, 1990: 335-347).

İlerleyen süreç içerisinde İtalyan güçleri 1939 yılında Arnavutluk'u işgal etmiştir. Söz konusu işgal ile beraber Arnavutluk ve Türkiye arasında bulunan ilişki ve etkileşimler en alt düzeyde kalmıştır. Bahsedilen durumun sonucunda Türkiye tarafından halihazırdaki güvenlik politikaları tekrardan değerlendirmeye alınmıştır. Zogu tarafınca krallığının ilan edilmesi ile beraber zarara uğrayan Türkiye ve Arnavutluk ilişkileri, Enver Hoca öncülüğünde Komünist bir devletin kurulması ve ardından iki devletin çeşitli bloklarda bulunması nedenleriyle Arnavutluk ve Türkiye arasında bulunan ilişki ve etkileşimler tamamen kopma noktasına gelmiştir. Söz

konusu süreçte Türkiye'nin ekseninin tamamıyla Batıya kaymış olması ve devletlerin farklı blokların temsilcileri olması, söz konusu ilişkilerin daha da kötüleşmesini engellemiştir (Duman, 2022: 51).

Koşulların bu kadar zorlamasına karşılık olarak ilişki ve etkileşimlerin kontrolde tutulmaya devam edilmesinin temel sebebi olarak ise birtakım yaklaşımlar dahilinde iki devlet halkının ortak miras faktörlerini barındırdığını göstermektedir. Genel hatlarıyla Balkanlar üstünden değerlendirildiği zaman, Türkiye'nin Balkanlar'da istikrarın korunabilmesine ilişkin tarihsel bir ajandası olduğu görülmektedir. Bilhassa Soğuk Savaş'tan sonra komünist ve izolasyonist rejimlerin çökmesiyle beraber bölgede meydana gelen istikrarsızlık Türkiye'nin Balkanlar'a ilişkin endişe ve kaygılarını kuvvetlendirmiştir. Bu kapsamda, Türkiye birkaç defa istisnalar haricinde bölgeyle ilişki ve etkileşimlerinde barışçıl bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin Arnavutluk nezdinde Balkanlar'da uyguladığı en önemli stratejiler arasında Türk azınlıkların alakalı devletlerde politikaya aktif dahil olmasını desteklemesi yer almaktadır. Bahsedilen politika ayrıca Arnavutluk'la olan ilişkilerde, Balkan devletlerindeki Türk ve Arnavutluk azınlıklar bakımından da değerlendirildiği zaman ilişkilerin önemli temellerinden bir tanesi şeklinde görülmektedir (Kalay, 2017: 1013-1042).

Bu araştırmada Türkiye ile Arnavutluk arasındaki ekonomik ilişki ve etkileşimleri değerlendirmek ve iki devlet arasındaki ekonomik ilişkilerin 2000-2023 yılları arasında ülke ekonomilerine olan etkisini incelemek amaçlanmıştır. Belirlenmiş olan amaç doğrultusunda, literatür içerisinde yer alan konu ile ilgili daha öncesinde gerçekleştirilmiş olan araştırma ve çalışmalara göz atılmıştır. Yapılmış olan literatür incelemesi sonucunda konu ile ilişkili kavram ve başlıklara araştırmada yer verilmiştir.

Bu araştırma, Türkiye ile Arnavutluk arasında bulunan ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesi, Türkiye ve Arnavutluk arasında bulunan ekonomik ilişkilerin 2000-2023 yılları arasında ülke ekonomilerine etkilerinin belirlenmesi, literatür içerisinde Türkiye ve Arnavutluk ekonomilerinin ülkeye olan etkilerini birlikte ele alan araştırma ve çalışma sayılarının az olması ve gelecekte yapılacak olan araştırma ve çalışmalara örnek teşkil etmesi açısından önem taşımaktadır.

1. ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK TARİHİ

1.1. Arnavutluk ve Ekonomik Tarihi

1.1.1. Arnavutluk'un Jeopolitik Konumu

Arnavutluk, resmi ismi Arnavutluk Cumhuriyeti olarak Balkan Yarımadasında yer alan bir ülke olarak bilinmektedir. Balkanlar'ın en küçük ülkeleri arasında yer alan Arnavutluk, batısında Adriyatik denizi, güneydoğusunda Yunanistan, doğusunda Makedonya ve Kosova ve kuzeyinde Karadağ ile çevrilidir. Adriyatik denizine bakan kıyı şeridinin uzunluğu 316 kilometredir. 42°39' ile 39°38' kuzey enlemleriyle 19°16' ile 21°04' doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Toplam arazi alanı 28.750 kilometrekaredir. Kuzeyden güneye 340 kilometre, doğu ve batı doğrultusunda ise en geniş yeri 155 kilometredir (Şekil 1).

Şekil 1. Arnavutluk'un Konumu

(OrangeSmile, 2023: 1)

Arnavutluk, batıdan Adriyatik Denizi, güneydoğudan Yunanistan, doğudan Makedonya ve Kosova ve kuzeyden Karadağ ile çevrilidir. Adriyatik Denizini gören kıyı şeridinin uzunluğu 316 kilometredir. Yunanistan ile 282 kilometre, Makedonya ile 151 kilometre, Karadağ ile 173 kilometre ve Kosova ile 114 kilometre sınırı bulunan Arnavutluk'un toplam 720 kilometre kara sınırı bulunmaktadır. Sahil alanlarıysa 362 kilometredir. Arnavutluk'un değerli kentlerinden bazıları şu şekildedir (Özdemir, 2013: 78):

- Avlonya
- Körçe
- Dıraç
- Elbasan
- İşkodra
- Tiran

Arnavutluk adı, Türkçeleşerek Arnavut'a dönüşen, Arnavit sözcüğünden gelmektedir. Orta Çağ döneminde "*Arbanoi*", "*Arbanon*", "*Arberesh*" ve "*Arber*" isimleri ile bilinen Arnavutlar, sonrasında "*Şipıria*" şeklinde isimlendirmişlerdir. Romalılar, Arben sözcüğünün Arnavit şeklinde kendi dillerine çevirmişlerdir. Türkiye'de günümüzde de Arnavut kelimesini kullanılmayı sürdürmektedir. İngilizce ve pek çok dilde Albania şeklinde bilinmekte olan Arnavutluk'un bu adıysa Latincede "*yüksekte duran*" manasına gelen "*alba*" sözcüğünden türetilmiştir. Arnavutlarsa kendileri için Albania ya da Arnavut kelimelerini kullanmamaktadırlar. Kendileri için "*Shqiptar*" sözcüğünü kullanmaktadırlar. Bahsedilen kelime Arnavutçada "*kartalın oğlu*" manasına gelmektedir (Pamuk, 2015: 661).

Arnavutluk bayrağı, Arnavut Cumhuriyeti'nin resmi bayrağı olarak kabul edilmektedir. Çift başlı kartal figürü, Arnavut vatandaşlarının yerel sembolleri arasında yer almaktadır. Hem resmi kurum ve kuruluşların armalarında hem de ülkenin bayrağında bulunan çift başlı kartal, Arnavutların cesaretini ve dağlık coğrafyayı sembolize etmektedir. "*Kartallar Ülkesi*" şeklinde de bilinen Arnavutluk'un başkenti Tiran, çift başlı kartal heykeli de içerisinde barındırmaktadır. Bahsedilen figür, Avrasya'da tarihsel bir figür niteliği içermektedir (Pamuk, 2015: 661; Şekil 2).

Şekil 2. Arnavutluk Cumhuriyeti Bayrağı

(Vikipedi, 2023a: 1).

Arnavutluk, Sırbistan ve Karadağ ülkelerinin resmi bayrağında ve farklı kuruluş ve kurumların armalarında bulunan çift başlı kartal sembolü Arnavutluk için farklı bir değere sahiptir. Arnavutluk'ta çift başlı kartal sembolünün tarihi 1404-1468 seneleri arasında yaşamını sürdürmüş olan Arnavut büyük komutan ve halk kahramanı İskender Bey'e dayandırılmaktadır. Çift başlı kartalın kanatlarında ve kuyruk kısmında bulunan tüylerin sayısı, İskender Bey'in devleti yönettiği sene sayısı olmasıyla farklı bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı döneminden sonraki dönem incelendiği zamansa, Arnavutluk'ta kırmızı zeminin üstüne çift başlı kartal figürlü bayrağın yaygın bir şekilde kullanılmış olduğu görülmektedir.

Ayrıca Arnavut bayrağında bulunan kartal ekli ya da unsurlarının senelere göre değişiklik göstermiş olduğu görülmektedir. Öncelikle Arnavutluk Krallığı bayrağında çift başlı kartal sembolünün üzerine, tarih içerisinde ilk defa İskender Bey'i sembolize etmekte olan miğfer figürü kullanılmıştır.

1.1.2. Arnavutluk'un Demografik Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu Arnavutluk'u ele geçirdiğinde bölgenin demografik yapısında bir çeşitlenme meydana gelmiştir. Günümüzde Arnavutluk, diğer Balkan devletlerine göre etnik nüfus açısından daha homojen bir yapıya sahiptir. Müslümanlar, dini nüfus içerisinde daha yoğunlukta olmasına rağmen azımsanmayacak düzeyde Katolik ve Ortodoks nüfus da bulunmaktadır. Farklı senelerde yapılmış olan nüfus sayımları ve etnik – dini görünümlere yönelik veriler şu şekilde sıralanabilmektedir:

- 1939'da yapılmış olan sayım işlemine göre toplamda 1 milyon 37 bin bireyden meydana gelen nüfusun %69'luk kısmı Müslüman, %20'lik kısmı Ortodoks ve %10'luk kısmı ise Katolik'tir (Süssheim, 1978: 576).
- 2008 yılında yayınlanmış olan veriler incelendiğinde toplam nüfusun %68'lik kısmının Müslüman, %22'lik kısmının Ortodoks ve %10'luk kısmının Katolik olduğu görülmektedir (Rruga, 2016: 1395).
- 2011 yılında yayınlanmış olan verilere göreyse %82.3'ü Arnavut, %2'si Roman, Bulgar, Ulah, Karadağlı, Makedon ve %1'i Yunanlardan meydana gelen nüfusun 2015 sayımı sonucunda 2 milyon 893 bin 5 kişiye ulaşmış olduğu görülmektedir (Türkiye Tiran Büyükelçiliği, 2017).
- 2018'de yapılmış olan bir çalışmada ise Arnavut toplumunun %57'si Müslüman, %2'si Bektaşi, %10'un Katolik, %6'sı Ortodoks, %5'in din belirtmeden inançlı, %2'si ateist ve %14'ün hiçbir dini inanışı olmadığı saptanmıştır (INSTAT, 2023).
- 2021'de yapılmış olan sayıma göreyse toplam 2 milyon 829 bin 741 olan nüfusun %32.2'si Tiran, %10.3'ü Fier ve %10.1'i Dıraç kentlerinde yaşadıkları belirlenmiştir (INSTAT, 2023).

1.1.3. Arnavutluk'un Tarihi

Arnavutluk'ta Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti 1912'de sonlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinin sona ermesinin ardından Arnavut aydınlarının öncülüğünde 28.11.1912'de bağımsızlık ilan edilmiştir. 10.08.1913'te Londra eyaletinde gerçekleşmiş olan Konferans'ta Arnavutluk'un sınırları çizilmiştir (Miziri, 1995: 144). Yabancı olarak nitelendirilen bu veliaht nedeniyle Arnavutluk, Birinci

Dünya Savaşı zamanlarında uğradığı İtalyan ve Alman işgalleri nedeniyle zorlu günler yaşamıştır. 1920'lerde Arnavutluk'un ileri düşünürlerinin bağımsız Arnavutluk için gayret göstermeleri ve günümüzde Arnavutluk'un başkenti olarak bilinen Tiran kentinde bir devlet kurmaları İtalyan işgalini sonlandıran sürecin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Göktaş, 1995: 3-4).

1928'de Zogu'nun hanedanlığı ilan edilmiştir. Arnavutluk'un büyük bir bölümü faşist uygulamaları ile İtalya'nın kontrolüne girmiştir. Arnavutlar bakımından İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük neticesi, Arnavutluk'un tek bir idareye girmiş olmasıdır (Koloğlu, 1993: 67). İtalyan işgalinden sonra Arnavut toplumu arasında beraberlik ve birliğin sağlanamaması ve bilhassa Zogu'nun Yugoslavya'yla bahsedilen dönem içerisinde ticaret anlaşmasına varması, kralın Arnavutluk üzerindeki hakimiyetinin sonlanmasına zemin hazırlamıştır. İtalyanların ülkeye çıkarma gerçekleştirmesi ile beraber ülkeyi terk etmiş olan Zogu, geri dönmemek üzere Yunanistan devletine sığınmış ve daha sonrasında Türkiye de dahil olacak şekilde pek çok devlette ikamet edip sürgün yaşamına devam etmiştir. Zogu'nun kaçmasının ardından Arnavutluk'ta kukla bir hükümet inşa edilerek söz konusu hükümetin kralı İtalyan kraliyet ailesi fertleri arasında er alan 3. Vittorio Emanuele seçilmiştir (Koloğlu, 1993: 67). Yurtta silahlı birlikler oluşturularak İtalyan işgali karşısında mücadele vererek muhalif gruplar ortaya çıkmıştır. Mücadele hareketini örgütlemiş olan komünist örgütler, Yugoslav komünistlerin de destek ve yardımları ile 1941 yılında "*Arnavutluk Komünist Partisi*"ni kurmuş ve parti sekreteri olaraksa Enver Hoca'yı seçmişlerdir (Akyol, 2007: 17).

Komünist cephe, savaşta yalnızca faşistlere ve Nazi askerlerine karşı mücadele vermemiştir. Ayrıca Arnavutluk'ta bulunan kralcı ve milliyetçi gruplar ile de mücadele vermiş olan komünist cephe, savaştan galip olarak ayrılmasından sonra Almanlardan kurtulmayı başarmıştır. Daha sonrasında ülkede seçimlere gidilmiştir. 02.12.1945'te Arnavutluk'a düzenlenmiş olan seçimler sonucunda Enver Hoca'nın öncülüğündeki parti, oyların %90'lık kısmını alarak iktidara gelmeyi başarmıştır. 1946 yılında kurulmuş olan meclisse Arnavutluk'un krallıktan kurtulup Halk Cumhuriyeti olduğunu duyurmuştur. Bahsedilen yeni kuruluş olan rejimde, medya dahil olacak şekilde ülkede bulunan bütün sektörler devletin himayesi altına girmeye başlamıştır (O'Donell, 1999: 13).

Soğuk savaştan sonra Arnavutluk ve Yugoslavya ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Başlangıçta düzgün olan ilişki ve etkileşimler, Yugoslavya'nın Arnavutluk kaynaklarını sömürmekte olduğu anlaşıldığı zaman soğumaya başlamıştır. Arnavutluk, bu olayın ardından yeni müttefik arayışına girmiştir. Yugoslavya'yla ittifak durumunda bulunan Sovyetler ise Yugoslavya ülkesinin yanında olmuştur. Fakat, Yugoslavya ve Sovyetler Birliği anlaşmazlığı neticesinde Yugoslavya'nın 1948 yılında Communist Information Bureau (COMINFORM)'dan çıkarılmasının ve bağlantıların kesilmesinin ardından, Arnavutluk ve Sovyetler ilişkileri gelişmeye başlamıştır. 1960 yılına dek sıkı olan ilişki ve etkileşimler, 1960'tan itibaren bozulmaya başlamıştır. Arnavutluk, yeniden farklı bir müttefik arayışına girişmiştir. Çin, Arnavutluk'a destek çıkacağını bildirmesi ile, Arnavutluk ve Çin ilişkileri gelişmeye başlamıştır. Çin'i Akdeniz'e taşımış olan Arnavutluk ile Sovyetlerin ilişki ve etkileşimleri gergin bir hale gelmiş ve hatta Arnavutluk, Sovyetler Birliği'ne vermiş olduğu Valona denizaltı üssünü geri isteyerek almıştır (Prifti, 1978: 64).

Arnavutluk, 1955 yılında kurucu üyeleri arasında yer alarak Varşova Paktı'na girmeyi başarmıştır. Pakta girmesinin neticesinde sınırlarını komünist ülkelerin güvencesine almışlardır. Fakat kendilerini Yugoslav tehdidinden uzak görmemişlerdir. 1961 senesine dek Sovyetler Birliği'yle sıcak münasebetlerde bulunmuşlardır. Fakat 1961 yılında Sovyetler ile bağlarını koparak Çin'le anlaşmışlardır. Böylelikle Çin'le ittifak kurmuş olan ilk Avrupa devleti olmayı başarmışlardır. Arnavutluk konusu, Sovyetler Birliği ile Çin arasında bulunan ilişki ve etkileşimlerin gerilmesine yol açmıştır. Arnavutluk ve Sovyetler Birliği arasında gerilmiş olan tansiyon, Sovyetler güçlerinin Çekoslovakya'yı işgal etmesi ile beraber en kötü düzeye inmiştir. 1968 yılında Arnavutluk, Varşova Paktından çekilmiştir (Alpan, 1982: 17). Mao'nun 1976'da hayatını kaybetmesinin ardından Enver Hoca, yeni yönetim anlayışını Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve batıya yakınlaştıkları gerekçesi ile suçlanmıştır. Çin ile kötüye giden ilişkiler, 1978 yılında koparılmıştır. Çin, bütün yardım ve desteğini çekerek uzman kişilerini geri çağırmıştır. Çin destek ve yardımını kaybetmiş olan Arnavutluk; Sovyetler Birliği, ABD ve batılı devletler ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır (Glenny, 2012: 450).

Enver Hoca'nın bütün yetki ve vazifeleri 11.04.1985 tarihinde yaşamını yitirmesi ile beraber rejimin ikinci adamı şeklinde anılan Ramiz Alia'ya

devredilmiştir. Kırk bir senelik Enver Hoca idaresini bahsedilen zamandan itibaren üstlenmiş olan Alia, vazifeyi devralmış olduğu gün Arnavutluk'un politikalarında değişiklikler yapılmayacağını belirtmiş olsa da Arnavutluk, halihazırdaki ekonomik krizin ve farklı bir hale gelen konjonktürün etkisi ile dış siyaseti pasiften aktif hale getirmek durumunda kalmıştır. Ayrıca komşu ülkeler ile ilişki ve etkileşimlerini normal bir hale getirmeye başlamıştır (Duka, 2014: 306).

Ancak Alia, ülkede yapılmış olan reformları bilmek ile birlikte, etkisini sürdürmüş olan Enver Hoca'nın karısı Necmiye Hoca'dan uzak durmuştur. Bunun sebebi Necmiye Hoca, siyaset sahasında çok nüfuzlu olmasından dolayıdır. Dışa açılımın gereksizliği ve isteksizliğini savunmakta olan Necmiye Hoca, Arnavutluk'un yönetim stilinin en iyisi olduğuna vurgu yapmıştır. Alia, bütün bu şart ve koşullara rağmen, az bile olsa reformlara hız kazandırma çabasına girişmiş, Necmiye Hoca'nın savunduğu ve istediğinin tam tersine farklı bir politika uygulamıştır. Farklı ülkeler ile diplomatik ilişki ve etkileşimler kurarak ticari ilişkilere girmiştir. 1985-1989 seneleri, zorlu iktisadi şart ve koşullar sessizlik içinde geçmiş, iç ve dış politikada meydana gelen söz konusu sessizlik Arnavutluk adına 1989 yılından itibaren meydana gelebilecek olan fırtınalı olay ve hadiselerin habercisi olmuştur. Arnavut yöneticileri, Sovyetler'de cereyan etmiş olan reform ve olayların başlangıcında Arnavutluk'a etki etmeyeceklerini tahmin etmişlerdir. Bütün bahsedilen hadiseler, Alia'nın izlemiş olduğu siyasetten ayrılmasının gerektiğini gözler önüne sunmuştur. İktisadi açıdan zorlu günler geçiren Arnavutluk'un uzun süredir ihtiyacı olan reformları durdurmanın bir anlamı kalmamıştır. (Ağırseven 2015: 81-86).

1989'da Doğu Avrupa'da komünist diktatörlük rejimlerinin çöküşü Arnavutlar arasında siyasi aktivizme yol açtı; ana aktivist gruplar gençlik gruplarıydı. Baskı altında Alia yurt dışına seyahat özgürlüğünü garanti etti, Devlet Güvenlik yetkisini azalttı, din özgürlüğüne izin verdi ve serbest piyasa tedbirlerini benimsedi. 1990 yılında bağımsız siyasi güçlerin oluşmasına izin vererek Komünist Parti'nin tekelinin sona ermesine işaret etti. Rumen diktatör Nikolay Çavuşesku'nun idam edilmesinin ardından Alia, insan haklarına saygı gösterilmesi amacıyla Helsinki Anlaşması'nı imzaladı. 1991'de seçimleri komünist parti kazandı, 1992'de ise Demokrat Parti liderliğindeki anti-komünist muhalefet seçimleri kazandı. (Kuteli 2010: 45-66).

1998 yılında güncellenen bir anayasa ile oluşturulan yasama, yürütme ve yargı organları ayrımına dayanan Arnavutluk Cumhuriyeti, parlamenter bir cumhuriyet tarafından yönetilmektedir.

1.1.4. Arnavutluk'un Ekonomisi

Çoğulcu demokrasiyle beraber serbest piyasaya 1991'de geçiş yapan Arnavutluk, makro-ekonomik istikrarın sağlanması ve büyümenin sürdürülebilirliği konusunda bazı sorunlar yaşamış olsa bile söz konusu sorunların üstünden gelmeye çalışmaktadır. Çoğulcu ekonomiye geçişle beraber dış ticaret ilişkilerinde yabancı yatırım harcamalarının etkisi ile de ticari ve iktisadi alanlarda bir gelişim süreci yaşamıştır. Söz konusu dönüşüm ve gelişimin yaşanmasıyla beraber kayıt dışı ticaret faaliyet ve çalışmalarının kontrole alınması, istihdam fırsatlarının artırılması, üretimin artırılabilmesi ve mali uyumun sürdürülebilmesiyle iş ortamının düzene sokulması bakımından verilen uğraş ve çabalar yeterli sonuçlar vermemektedir. 1991'de serbest piyasaya geçişle beraber dış ticaret alanında da bazı gelişim ve gelişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda sebze, meyve, tütün, metal cevheri, asfalt, metal, tekstil ve ayakkabı gibi ürün ve malzemeler ülkenin başlıca ihracat kalemleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Arnavutluk'un dış ticaretinde etkin olan başlıca ülkelerse Yunanistan, Çin, İtalya, Almanya ve Türkiye'dir (Sejdini ve Kraja, 2014: 223).

Şekil 3'te Arnavutluk'un 2001 ile 2022 seneleri arasında nüfus değişimine yer verilmiştir. Arnavutluk'ta 2001'den sonra nüfusun devamlı olarak azalışta olduğu dikkatleri çekmektedir. Bahsedilen durum, genç nüfusun azalmasıyla paralel bir şekilde yaşanmakta, dolayısı ile üretim için negatif yönlü bir tablo yaratmaktadır. 1 Ocak 2022' de Arnavutluk'un nüfusu 2,79 milyondur ve 2011 yılına göre %3,9 oranında azalmıştır. Önceki yıllardaki düşüş eğilimi devam ediyor.

Şekil 3. Arnavutluk Nüfusu 2001 – 2022

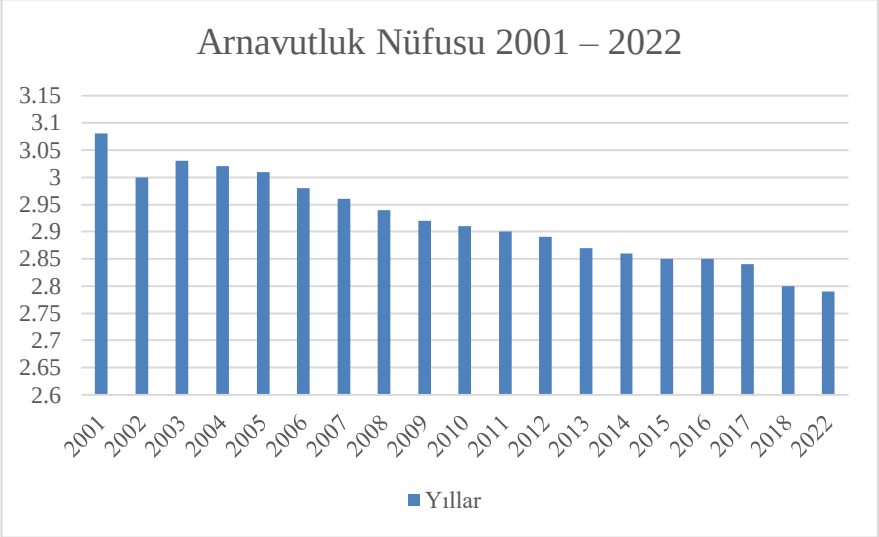

(Dünya Bankası, 2022)

Şekil 4'de Arnavutluk için 2001-2022 seneleri arasında Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) değerlerine yer verilmiştir. 2001-2008 seneleri arasında GSMH'de mütemadi bir yükseliş göstermiş 2009 küresel kriziyle beraber bir miktar azalmaya başlamıştır. İlerleyen dönemlerde gerek iç karışıklıklar gerekse nüfus azalmasıyla milli gelirin gelişmesinde dalgalanmalar sergilemiştir, ancak 2016'dan sonra pozitif eğimlidir.

Şekil 4. Arnavutluk'ta GSMH (Milyar ABD Doları)

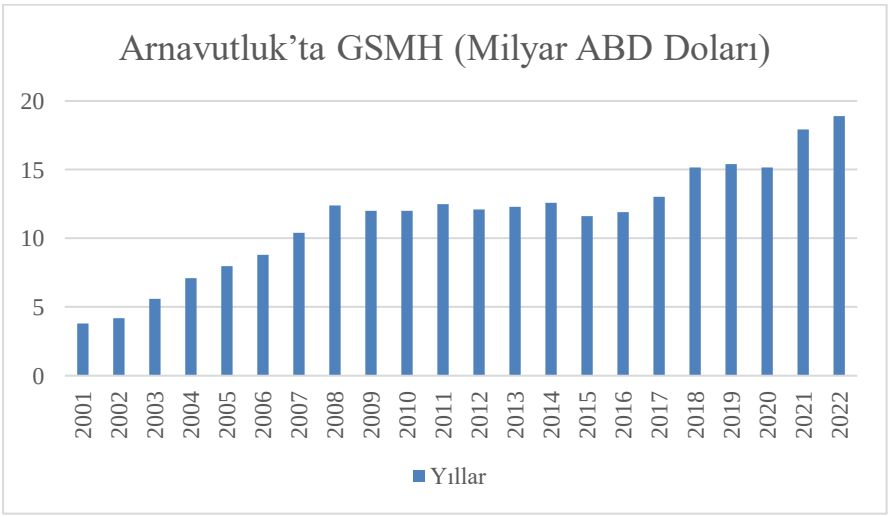

(Dünya Bankası, 2022)

Şekil 5'te Arnavutluk için 2001-2022 seneleri arasındaki birey başına düşen milli gelir değişimlerine yer verilmiştir. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'da olduğu gibi 2001-2008 seneleri arasında istikrarlı bir yükseliş olduğu görülmektedir. 2009 küresel kriziyle başlamış olan düşüş gelecek senelerde birey başına düşen milli gelirde de istikrarsız bir değişim görülmüştür. 2018 itibari ile nüfusun azalmasının da etkisi birey başına milli gelir miktarının 5000 Dolar'ın üstünde çıkmıştır.

Şekil 5. Arnavutluk Kişi Başına Düşen Milli Gelir (2001-2022)

(Dünya Bankası, 2022)

1.1.5. Arnavutluk'ta Dış Ticaretin Gelişimi

28.11.1912'te bağımsızlığını kazanan Arnavutluk, 1913'te ilk Gümrük Müdürlüğünü oluşturmuştur. Bahsedilen dönem içerisinde gümrük vergileri eskisine nazaran %30 civarında artırılmış ve birtakım yeni ürün ve malzemelerin de gümrük kapsamında değerlendirilmesiyle beraber ihracat ve ithalat dengeleri tekrardan düzenlenmiştir. Maliye Bakanlığı ve kendine bağlı çalışmakta olan Gümrük Müdürlüğü, hazırlanacak yeni sistem için fazlasıyla gayret göstermişlerdir (Shkoza, 1935: 25-26).

Arnavutluk'un tam bağımsızlık kazanmasının ardından 1921'den 1927'ye kadar ihraç edilmiş olan mallardan bazıları şunlardan oluşmaktadır (Jano, 2002: 38):

- Tütün
- Ağaç kavunu

- Mandalina
- Kuş
- Çiçek
- Kürk
- Kömür
- Ahşap
- Deri
- Zeytinyağı
- Hayvan besinleri
- Ağaç
- Canlı hayvanlar

İthal edilmiş olan mal ve ürünler ise şu şekildedir:

- Taş
- Gümüş
- Altın
- Kimyasal ürünler
- Müzik aletleri
- Araba
- Metal ve hırdavat
- Cam ve porselen ürünleri
- Halat
- Çiçek
- Kumaş
- Kağıt
- Ahşap Ürünleri
- Deri
- Yağlar
- Tütün
- İçecek
- Pirinç

- Sabun
- Şeker
- Kahve
- Hububat

1921-1927 seneleri arasında ithalat, ihracatın üstünde gerçekleşmiştir. Bahsedilen durumun nedeni olarak Arnavutluk'un üretim kuvvetinin olmaması, bu sebeple de gereken ürün ve malzemelerin çoğunluğunun ithal edilmek zorunda kalmasıdır. İlk dönemlerde fazlasıyla düşük ihracat değerlerine sahip Arnavutluk, 6 sene içinde ihracat konusunda 6 katlık bir büyümeye uğramıştır. Bu duruma karşılık olarak ithalatta meydana gelen söz konusu değişim sadece %30 civarındadır. Söz konusu durum, Arnavutluk'un üretim gücünde meydana gelen yükselişi açık bir şekilde gözler önüne sunmaktadır. Bunun haricinde bahsedilen yıllar arasında bölge ticareti ülke sayısına göre git gide artış göstermiş ve 2. Dünya Savaşı'na dek bu şekilde sürmüştür. Bahsedilen senelere ait ihracat yapılmış olan ilk 3 ülkenin Amerika, Yunanistan ve İtalya olduğu ifade edilmektedir. Bu da ihracatın genel olarak yakın devletlere doğru gelişim gösterdiğini göstermektedir (Jano, 2002: 38).

2. Dünya Savaşı'nın ardından, Arnavutluk'ta yeni siyasi düzenin gelmesi ile beraber ticarette yapılmış olan düzenlemeler, uygulamaya konulmuş olan bazı kısıtlama ve yasaklar, ekonomiyi negatif olarak etkilemiştir. Arnavutluk'un Komünizm devrinde gerçekleştirdiği dış ticarete yönelik yeterli bilgiler bulunmamakla beraber, üretimde meydana gelen yükselişin sonucunda dış ticaretin de mutlak bir şekilde büyüdüğünü ifade etmek mümkündür. Sıkı yönetim devrinde dış ticaret yalnızca birkaç ülkeye bağlı kalıp gelişmiştir. Bahsedilen durumun pozitif olduğu kadar negatif yönlü neticeleri de olmuştur. Komünizm düzeninin sona ermesiyle ülke içerisinde köklü değişim ve gelişimler yaşanmış ve gümrük sistemi ya da dış ticaret ilişkileri yeniden değerlendirilmiştir. 1990'larda meydana gelen yeni gümrük kural ve yasalarının neredeyse tümü hala geçerliliğini sürdürmektedir. Yeni düzenlemelere göre, ülkeye giriş yapan bütün mallar vergiye tabi olmaktadır. Fakat bu durumun 3 istisnası bulunmaktadır (Duman, 2022: 61):

- Gelen ürün ve malzemeler hasarlı ya da bozuk olduğunda gümrük vergilerine tabi tutulmayacaktır.

- Yardım amacıyla mal ve ürünler ülkeye giriş yaptığında gümrük vergilerine tabi tutulmayacaktır.
- İki ülke arasında gümrük anlaşması olduğu müddetçe, şart ve koşullara göre vergiye tabi kılınmayacaktır.

1990'lardan itibaren Arnavutluk'un ithalatı hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Ayrıca Arnavutluk'un iç piyasasında sanayi ve tüketim ürün ve malzemelerine oldukça yoğun bir talep yükselişi yaşanmış ve dış ticaret açığı kronikleşmiştir. Böylelikle 2005'te Arnavutluk'un dış ticaret açığı, GSYİH'nın %22'ye denk gelirken, 2006'da 2.1 milyar dolar seviyesine, 2007'de ise 3 milyar dolay düzeyine kadar yükselmiştir.

Dış ticaret hacmi incelendiği zaman, dış ticaret hacminin de gittikçe artış gösterdiği görülmüştür. 2007'de 2006'ya göre %42 oranında artış göstermiş ve 5.2 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret hacmi artış gösterince, ithalatta artış göstermiş ve aynı biçimde ihracat da artış göstermiştir. 2007'de, 2006'ya göre %36 oranında artış göstererek 1 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. İthalatsa %44 oranında artmış ve 4.2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bahsedilen dönem içerisinde Arnavutluk'un dış ticaret mal kompozisyonu ağırlıklı bir şekilde teçhizat ve yedek parçaları, makine, yakıtlar, tekstil, inşaat malzemeleri ve gıda ürünlerinden meydana gelmiştir.

İhracat alanında en önemli ürün grubunu %48 payla ayakkabı ve tekstil ürünleri oluşturmakta iken, bu durumu %16 payla inşaat malzemeleri ve %15 payla yakıt ve mineral ürünleri takip etmektedir. İthalattaysa teçhizat, makine ve yedek parçaları %21 payla birinci sırada yerini almış; gıda ürünleri, yakıtlar ve mineraller %17 payla ikinci sırada yer almıştır (Duman, 2022: 62). Hem ithalatta hem de ihracatta bahsedilen seneler içinde bir artışın olduğu görülmektedir. Ancak bilhassa 2001-2008 seneleri arasında fazlasıyla hızlı bir artışın yaşandığı gelecek dönemlerde değişimin durağanlaşmış olduğu 2015'ten sonra yeniden yükselişe geçtiği görülmektedir. Arnavutluk için ihracat ve ithalat tutarlarıyla DYY'lerin benzer değişimlere maruz kalması dikkatleri toplamaktadır. İhracat ve ithalat tutarlarında meydana gelen artışın durağanlaşması 2009 küresel krizinden kaynaklandığı düşünülebilmektedir. Bahsedilen dönem içerisinde DYY'lerin de azaldığı görülmektedir. Bahsedilen durumun yanında ithalatın devamlı bir şekilde ihracattan çok olması, üretim

kuvvetinin düşük olduğu gerçeğini gözler önüne sunmaktadır. Bahsedilen durumu DYY'lerin azalması da doğrular niteliktedir. Söz konusu durum, dış ticaret açığı yaratılmasına, böylelikle cari açıkta yükselişe yol açmaktadır. Cari açığın artması neticesinde döviz fiyatlarında yükselişe yol açmaktadır.

1.2. Türkiye'nin Ekonomik Tarihi

1.2.1. Cumhuriyetin Başlangıcında Türkiye Ekonomisi

Türkiye, 20. yüzyılın birinci yarısında kurulmuş ve gerek ekonomik gerekse siyasi açıdan gelişim sürecini Osmanlı'nın tarih perdesinden çekilmesi ile birlikte bırakmış olduğu mirası ile biçimlendirmiştir. Türkiye tarihinin en önemli kongreleri arasında yer alan ve "*Türkiye Ekonomisi*" ismine milat sayılabilecek İktisat Kongresi ile Türkiye Ekonomisi liberal bir gerçek ile yüzleşmiştir. Daha sonrasında imzalanmış olan Lozan Anlaşması ile Türkiye ekonomisinin temelleri atılmıştır (Keyder, 1998: 38 – 75).

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'nin kurulması ile birlikte Türk tarihine yönelik köklü bir değişim meydana gelmiştir. Osmanlı'nın geride bırakmış olduğu tablo, Türkiye ekonomisi için yeni kurulmuş olan Cumhuriyet adına büyük zorluklar oluşturmuştur. Türk sanayisinden sağladığı ürünleri ve gıda ihtiyaçlarını ithalat yolu ile gidermek durumunda kalmıştır. Bu dönem içerisinde tarıma dayanan ekonomi yönetim sistemi, milli gelirin %65-70'ini içermekteydi ve Türk nüfus oranının %80'i tarım alanında işgücünü mevcut kılmakta idi. Bahsedilen dönem içerisinde ticaret ve sanayi, ulusal ürün ve malların yalnızca %13'ünü içermekteydi (Kanca, 2012: 48).

Bütün bunlara bilhassa gelişimini tamamlayamamış olan devletlerde görülmesine; liman, köprü, demir ve kara yollarının yetersizliği, çalıştırma alanına ve işgücüne göre eleman eksikliği ve teknolojinin daha gelişememiş olması neden olmaktadır. Sonrasında Osmanlı'dan kalmış olan dış borçlar nedeniyle yabancı ülkeler Türk ekonomisi için söz sahibi olmuş ve mali egemenliğin bir bölümü Avrupalı devletlere devredilmiştir. Türkiye'de uygulanmış olan Devletçi Politikaların temelinde 2. Dünya Savaşı ve 1929 Büyük Buhran bulunmaktadır. Söz konusu savaşların neden olduğu vahim tablonun göstergeleri arasında dış borçlar yer almaktadır. 1. Dünya Savaşı başlarken, 153.7 milyon Lira olarak bilinen dış borçlar, savaşın bitiminde artış

göstererek 303.7 milyon Lira düzeyine çıkmıştır ve Türk ekonomisi adına yaşanmış olan bütün bu negatif yönlü gelişmelerin sonucunda Atatürk, devleti bir kontrol otoritesi şeklinde kullanıp Türkiye'nin ekonomisini kuvvetlendirmeyi kendine bir vazife şeklinde bilmiştir (Müderrisoğlu, 1974: 102).

Türkiye'nin birinci hükümeti ve Atatürk liderliğinde seyredilmiş olan politikalar sonucunda Türkiye ekonomisini kurmak için iç ekonomi karşısında liberal bir ekonomi görüşü izlenmiştir. Devletin yardım ve desteği olmaksızın yapılmış olan tüm ekonomik açıdan müdahaleler ılımlı kalmak ile birlikte hükümet 6 ilke arasında yer alan devletçilik ilkesini kullanmaya yönelik bir karar vermiştir. İlerleyen senelerde belli tariflerin uygulanması, ithal olan mal ve ürünlerin yerli olan mal ve ürünler ile değişimi ve 5 senelik planlamaların hazırlanması, Türkiye ekonomisinin belli bir oranda hız kazanmasına fırsat sunmuştur (Eroğlu, 2007: 2).

1.2.2. 1950 ve 1960 Dönemi Türkiye Ekonomisi

1950'ye gelindiği zaman hükümetin başında Adnan Menderes'in olduğu dönem içerisinde, Türkiye ekonomisinde liberal bir ekonomi politikasının başlatılması ile beraber özel sektöre yönelik teşvik ve destekler artırılmıştır. Bahsedilen dönem içerisinde bilhassa daha büyük firmalarında inşa edilmesine fırsat sunulmakla birlikte makineleşme endüstrisinde de bir artış yaşanmıştır. 1956'da Süveyş krizinin yaşanması ve Arap devletlerinden ortaya çıkan petrol krizinden dolayı Türkiye'de de ekonomik kriz yaşanmıştır (Kanca, 2012: 52).

Büyümede meydana gelen noksanlaşma soncunda aşırı enflasyonun meydana gelmesi ve bu durumun bir neticesi olaraksa ekonomik krizin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Söz konusu sürecin sonucunda "*laissez-faire*", "*karışmama siyaseti*" tavrını değiştirebilmek amacı ile hükümete yakın kurulmuş ve kurumlar 5 senelik kalkınma planları hazırlamıştır. Ekonomi politikaları bakımından incelendiği zaman 1950'li yıllar tarım sektörünün modernleştirilmeye ve teşvik edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bahsedilen modernleşme ile birlikte makine kullanımının artış göstermesi ve bu artışın yarattığı sonuçların neticesinde tarımda ciddi iş kaybı meydana gelmiş ve bunun doğal neticesi şeklinde ilk kırsal göç dalgası ortaya çıkmıştır (Şener, 2005: 139-146.).

Demokrat parti hükümeti, söz konusu dönem içerisinde bilhassa kendi doğruları ışığında, iktisadi manada büyümeye hız kazandırmak, bütçe yatırımlarına yönelik gerçekleştirilecek bütün çalışma ve faaliyetleri hızlandırmak, özel sektörün çok daha hız kazanması için gereken bütün iktisadi ve hukuki düzenlemelere destek vermek, bilhassa yabancı sermaye yatırımlarından destek almak ve söz konusu destek ışığında ekonomi için gelişme göstermek, üretimde gerçekleştirilecek olan bütün teşviklerin bilhassa bürokratik müdahaleler ve devlet elinden uzak tutulup mevcut sermayenin üretim kanallarına yoğunluk vermek amacıyla farklı iktisadi planlar hazırlanmıştır. Ayrıca devletçilik politikası ile yönetmeyi hedef alan Demokratik Parti hükümeti, liberal ekonomik sistemi benimsemeyi istemiş olsa da bahsedilen sistem yerine müdahaleci bir ekonomik politikası gelmiştir (Kanca, 2012: 53).

Bahsedilen süreçte ülkenin ekonomi döngüsü ve sanayi kollarına etki edecek olan kolların akıbeti ise şöyledir; kamunun imalat endüstrisinde bulunan katma değer payı 1955'in dördüncü çeyreğine dek %50 üstünde seyretmiştir. Aynı şekilde bahsedilen dönem içinde, sabit sermaye payına yönelik gerçekleştirilen yatırımlar içinde kamu kesiminin payı, 1951'de azalmaya uğrayarak 1954 boyunca %50'nin altında seyretmiştir. Söz konusu gelişme ve değişiklikler sonucunda farklı ekonomik kararların alınmış olduğu ve bilhassa fazlasıyla önem arz eden bir gelişme şeklinde Türk Lirası'nın değerinin azaltıldığı 1958'e dek %50'nin üstünde akıbet sağlanmıştır (Baytal, 2007: 545-567).

Tarımın daha manasını yitirmemiş olduğu ve tarımın fazlasıyla önem arz ettiği bahsedilen dönem içerisinde Demokrat parti hükümeti, köyde bulunan çoğunluğun destek ve yardımını alıp tarım kredilerine yönelik çalışma ve faaliyetler gerçekleştirmiş ve toprağını işlemekte olan köylünün, işlemiş olduğu topraktan elde etmiş olduğu ürünü konumlandıracak olduğu pazara yönelik önemli politikalar çıkarmıştır. Marshall, yardım ve desteklerin getirmiş olduğu sonuçla birlikte traktör destekleri neticesinde tarıma daha fazla yönelim gösteren erkek işçiler sonucunda tarım üretimi, 1947 ile 1953 yılları arasında %10 oranında artmıştır (Şahin, 2007: 100).

Kore savaşının yaşanması ile birlikte bütün devletlerin yüksek konjonktür sonucunda dünya pazarlarında hammadde fiyatlarında yükseliş görülmüş ve piyasalar genişlemeye başlamıştır. 2. Dünya Savaşı'na denk gelen dönem içerisinde Türkiye

ekonomisi için 127 ton altın ve on üç milyar Dolar döviz rezervleri mevcuttu. Fakat 1953'ün sonlarına gelindiği zaman Türk ekonomisinde negatif yönlü seyretmiş olan süreç neticesinde bütün kaynaklar erimeye başlamıştır. 1950 yılında 22 milyon dolara ulaşan dış ticaret açığı, liberasyonunda etkisi ile beraber 1952'de yüz doksan üç milyon dolara yükselmiştir. Bu durumun üstüne Merkez Bankası tarafından bırakılmış olan altın satışları da duraksatılmıştır (Şener, 2005: 139-146). 07.09.1946 tarihinde gerçekleşen devalüasyona rağmen 1953'te en üst nokrasına çıkmış olan ihracat Kore konjonktür bitene dek, 1960'a dek, 1953'te seyretmiş olan rakama bir daha yükselememiştir (Kanca, 2012: 54-55).

Gerçekleştirilen ticari kredili dış yardım ve ithalatlar 1955'in sonlarına dek ithalatı hareketli tutmuş ve 1955-1957 yılları arasında ürün kıtlığının hız kazandırdığı fiyat yükselişleri senede %20'ye artarken, 1958 yılında Türk Lirası ve dolar kuru fiili olarak 2,80 Türk Lirası / 1 dolardan 9 Türk Lirası / 1 dolara düşürülmüştür. Kredilerin kısılarak ihracatın azalmaya başlamış olduğu 1954'te iç ticaret hadleri yerine sanayi gelmiş ve nüfus yükselişinin de hızlanması ile birlikte köyden şehirlere olan göç sonucunda tarım işleyişinin piyasa açılması ve bu durumun ortaya çıkardığı sonuç ile birlikte iç piyasanın genişlemesi söz konusu olmuştur (Kanca, 2012: 55). Tablo 1'de göç sürecinden önceki süreçler de devrin iktisadi çalışma kolları incelenerek GSYİH oranlarına bakılıp, büyüme oranları ve bu oranlara eş olacak şekilde enflasyon girdileri ile birlikte para arzında meydana gelen yükseliş hızlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında İktisadi Faaliyet Kollarına Göre GSMH (Sabit Fiyatlar ile Milyon Türk Lirası)

Yıllar	Hizmetler	Tarım	Sanayi	GSMH	Enflasyon	Büyüme	Para Arzı Artış Hızı
1950	17691	15761	5.054	38506	-4.3	9.4	7.3
1951	19384	18876	5.187	43446	-1.1	12.8	16.8
1952	22202	20666	5.753	48621	5.1	11.9	9.6
1953	24773	22461	6.857	54091	4.8	11.2	16.5
1954	25659	19335	7.486	52480	9.0	-3.0	3.1
1955	27074	21235	8.333	56642	11.9	7.9	31.5
1956	27004	22296	9.128	58428	11.5	3.2	29.2
1957	29149	23737	10110	62995	12.5	7.8	26.6
1958	29264	25909	10671	65844	15.7	4.5	3.6
1959	31479	25985	11058	68521	22.6	4.1	11.5

1960	33178	26591	11100	70869	7.4	3.4	358.6

(Kazgan, 1988: 108)

Tablo 1'de 1950 ile 1960 yıl aralığı ele alınarak Menderes hükümetinin Keynesyen görüşünden etkilenip daha liberal ekonomik politikalar benimsenmesi ile birlikte, on senelik devrin ortalarına gelindiği zaman ithalatın artış göstermesi daha temkinli yaklaşımlara neden olarak büyütücü para politikaların söndürüldüğü görülmüştür. Bankaların bahsedilen tarihler arasında bulunan dönem içerisinde artış göstermesi, yurttaşların kredi paylarının büyümesi ve mevduatlarının artması da aynı şekilde bahsedilen döneme denk gelmiştir. 1950 ile 1960 yılları arasındaki dönem, en hızlı büyümenin yaşanmış olduğu dönemlerin başında gelmektedir. İktisadi bakımdan söz konusu büyüme, sektörlere de yansıyarak 1954-1956 yılları arasında yaşanmış olan ciddi ekonomik küçülmeler de aynı şekilde Tablo 2'de görülmektedir. Örnek olarak, getirilmiş olan tarımsal kredilere yönelik sınırlamalar, tavan kredisi gibi tedbir ve önlemler büyüme oranlarını direkt olarak etkilemiştir (Tablo 2).

Tablo 2'de göç süresine gelinceye dek yaşanmış olan dönemlerde, var olan Türk ekonomisinde gayri safi sabit sermaye yatırım harcamaları ve makine donatım oranları inşaata eklenerek göstermiştir. Ayrıca iç tasarrufların GSMH'ya oranları, yatırımların GSYH oranları ve toplam yatırım oranları da Tablo 2.2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında Türkiye'de Gayrisafi Sabit Sermaye Yatırımları (Milyon Türk Lirası)

Yıllar	İnşaat	Makine Donatım	Yatırımlar/ GSMH	İç Tasarruf/ GSMH	Toplam
1950	675.0	325.0	9.63	8.3	1000.0
1951	762.8	497.6	10.27	8.1	1260.4
1952	10444.1	791.7	12.82	9.0	1835.8
1953	1369.4	718.3	12.41	9.7	2087.7
1954	1767.0	750.8	14.71	11.3	2517.6
1955	2158.2	847.9	14.27	11.9	3006.1
1956	2395.8	864.5	13.40	12.5	3260.3
1957	3130.6	886.4	13.16	12.4	4017.0
1958	3667.4	1.375.4	13.97	13.0	5042.8

1959	4600.0	2.389.0	15.63	12.6	6989.0
1960	4904.0	2.875.0	15.89	13.4	7779.0

(Şahin, 2007: 107)

Tablo 3'te Türkiye ekonomisinde cari fiyatlar dikkate alınıp, 1950 ile 1960 yılları arasındaki dönemin dış ticaret bilgileri, ithalat ve ihracat, dış ticaret dengesi ve söz konusu hacmi ihracatın ithalatı giderme oranları ile birlikte gösterilerek detaylıca değerlendirilmiştir.

Tablo 3. Türkiye'de 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında Dış Ticaret Verileri (Cari Fiyatlar ile Milyon Dolar)

Yıl	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1950	286	263	549	-23	92.2
1951	402	314	716	-88	78.1
1952	556	363	919	-193	65.3
1953	533	396	929	-137	74.4
1954	478	335	813	-143	70.0
1955	498	313	811	-185	63.0
1956	407	305	712	-102	74.9
1957	397	345	742	-52	86.9
1958	315	247	562	-68	78.5
1959	470	354	824	-116	75.3
1960	468	321	789	-147	68.5

(Ticaret Bakanlığı, 2023)

Tablo 3'te görüldüğü üzere bilhassa 1952'den sonra dış ticaret dengesi, diğer bir ifadeyle ihracat ve ithalat dengesi birbirlerinin 2 katına çıkmıştır. Bahsedilen kaldıraç arasında bulunan önemli fark, gelecek senelerde ilgili hükümeti tedbir ve önlemler almaya zorunlu kılmıştır. Muhtemelen bahsedilen kısıtlamanın uygulanması sonucunda ekonomi daralmaya maruz kalarak 1959'lara dek dengeleyici ve parayı devalüe edici politikalar uygulanmaya devam etmiştir. Bu durum sonucundaysa, 1952 ile 1958 seneleri arasında bulunan kıskaç fazlasıyla daralmaya başlamıştır.

Tablo 4'te bahsedilen dönemin yabancı sermaye hareketleri, senelik ve birikimli bir şekilde iki gruba ayrılıp senelik milyon Dolar ve milyon Türk Lirası ile birikimli milyon Dolar ve milyon Türk Lirası şeklinde 1950 ile 1960 dönemlerini kapsayan verilere kapsamlı bir şekilde yer verilmiştir.

Tablo 4. 1950 ile 1960 Dönemleri Arasında Türkiye'de Yabancı Sermaye Hareketleri

Yıllar	Birikimli		Yıllık	
	Milyon Dolar	Milyon Dolar	Milyon TL	Milyon TL
1954' e kadar	2,8	2,8	7.9	7.9
1954	5,0	2,2	6.1	14.0
1955	6,2	1,2	3.3	17.3
1956	9,6	3,4	9.4	26.7
1957	10,9	1,3	3.6	30.3
1958	12,0	1,1	4.5	34.8
1959	15,4	3,4	20.5	55.3
1960	17,3	1,9	16.3	71.6

(Cömert, 1998: 14)

Tablo 4'ten yola çıkarak, 1950 dönemiyle başlamış olan yabancı sermaye girişimleri, birikimli bir şekilde her sene bilhassa milyon Türk Lirası bazında artmıştır. Avrupalı devletlere işgücü göçünün başlamış olduğu 1960'a gelindiği zaman gerek senelik kalemde gerekse birikimli kalemde devamlı bir yükseliş yaşanmıştır. 2 kalem sonunda da 1960'a gelindiği zaman en yüksek veri burada meydana gelmiştir. Bilhassa 1960'ta milyon Türk Lirası bazınca incelendiği zaman 71,6 oranı ile 1950 yılından bu zamana gelen en büyük oran şeklinde tabloda gösterilmiştir.

1.2.3. Serbest Piyasa Ekonomisine Geri Dönüş

1980'e gelindiği zaman, Turgut Özal liderliğine olan hükümet, serbest piyasaya geçiş yapmıştır. Özal, bahsedilen dönem devletçilikten neoliberalizm'e büyük bir adım atmıştır. Özet sektörün güçlüce özendirilmesi ile birlikte altyapının gelişebilmesi için değerli projeler başlatılmıştır. Bilhassa enerji, tarım ve sanayinin, devletin tüm bölgelerine en düşün fiyatta aktarılmasını sağlayabilmek için farklı çalışma ve faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Özelleştirme için belli karşıt görüş ve düşünceler olmasına rağmen, Özal'ın yapmış olduğu çalışma ve araştırmalar Türk

ekonomisinin gelişebilmesi için oldukça büyük bir rol üstlenmiştir (Mazlum 2020: 54-71).

1960'da Adnan Menderes hükümeti ile kurulmuş olan ancak Süleyman Demirel döneminde ün kazanmış olan "*Devlet Planlama Dairesi*", Türkiye ekonomisi için fazlasıyla önem arz eden bir kurum haline gelmiştir. Bahsedilen devrin başkanı olarak bilinen Özal, ihracata ve serbest piyasaya ilişkin teşvikler ile Türk ekonomisinin yükseliş yaşamasına katkıda bulunmuştur (Şahin, 2007: 110).

1990'da tarım sektöründe GSYİH payı daha fazla azalmak ile birlikte sanayi mal ve hizmetlerinin ihracatı e üretimi de artmıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında 01.01.1996'da imzalanmış olan Gümrük Birliği anlaşması ile birlikte Türkiye ile olan gümrük tarifelerinin düşürülmesi söz konusu olmuştur (Dura vd., 2007: 52).

1.2.4. Kara Çarşamba (2001) Ekonomik Krizi

1990'ın üçüncü çeyreğinde enflasyon oranının negatif yönde seyretmesi ve artış gösteren işsizlik nedeniyle ve sonucunda 2001'de Türkiye bankacılık sisteminin çökmesi ile birlikte Türkiye önemli bir ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu geniş kapsamlı mali kriz, Türkiye ekonomisi için 1945'ten bu zamana önemli bir stagflasyona neden olmuştur. GSMH %9.5 ve GSYİÇ ise 2.123 Amerikan Dolarına düşmüştür (TÜİK, 2023).

Türkiye'nin yerel bir iflas durumunda sayılmış olduğu bahsedilen dönem içerisine Uluslararası Para Fonu (IMF)'ndan alınmış olan kurtarma kredisi ile Türk ekonomisi yavaşta olsa zamanla düzelmeye başlamıştır. IMF'den alınmış olan söz konusu kredi aracılığıyla uzun süredir mevcut durgunluğa son verilmiş ve Türk ekonomisi için pozitif önlü gelişme ve yenilikler meydana gelmiştir (TÜİK, 2023).

1.2.5. 2008 Küresel Ekonomik Krizi

Amerika'da mortgage krizine yol açan "*subprime*" kredilerine benzeyen bir durum Türkiye'de olmayışı gayrimenkul pazarında Amerika'da bulunan sorun ve problemlere maruz kalmasını engellemiştir. 2001'de Türkiye'de yaşanmış olan Bankacılık Kriz'nden sonra alınmış olan kararlar ile bankacılık sektörü güçlendirildiğinden dolayı bankacılık aşırı etkiye maruz kalmamıştır. Nitekim Basel

kriterlerini titiz bir şekilde uygulamış olan bankacılık sektörünün finansal istikrar konusunda ciddi gelişme ve yenilikler göstermiştir. Fakat söz konusu krizin Türkiye'ye etki etmediğini ifade etmek yanlış olmaktadır (Apak ve Aytaç, 2009: 219).

Finansal istikrarın sağlanması konusunda ciddi adımlar atılmış olsa bile, Türk ekonomisinin yaşanan küresel krizden etki görmemiş olması imkansızdır. Bilhassa üretimin gerilemeye başlaması işsizliği de yanında getirmiştir. İhracatın küresel seviyede yaşanmış olan istikrarsızlıktan etkilenmemiş olması da mümkün olmamaktadır. Bunun haricinde, Türkiye gibi gelişimini sürdüren devletler de tasarruf yetersizliğinden dolayı büyümenin devam ettirilebilmesi adına dış kaynağa sürekli gereksinim duymaktadır. Küresel belirsizlik ile beraber sermaye hareketlerinde meydana gelen duraksama kaynak problemini yanında getirmiştir (Arıcan ve Yücememiş, 2015: 61).

Türkiye'de finansal istikrarın sürdürülmesi konusunda bankacılığın oynadığı rol oldukça büyüktür. Bu bağlamda bankacılığın, ekonomik faaliyet ve çalışmaların finansmanı açısından başarılı bir performans sergilemiş olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Kasım 2000 ile Şubat 2001 krizlerinden sonra alınmış olan tedbir ve önlemler başta bankacılık olacak şekilde mali sistem uluslararası kriterler dahilinde denetime tabi kılınmıştır (Öztürk, 2010: 377-397).

Şekil 6. Gelişimini Sürdüren Devletlere Net Finansal Akım (Milyar Dolar)

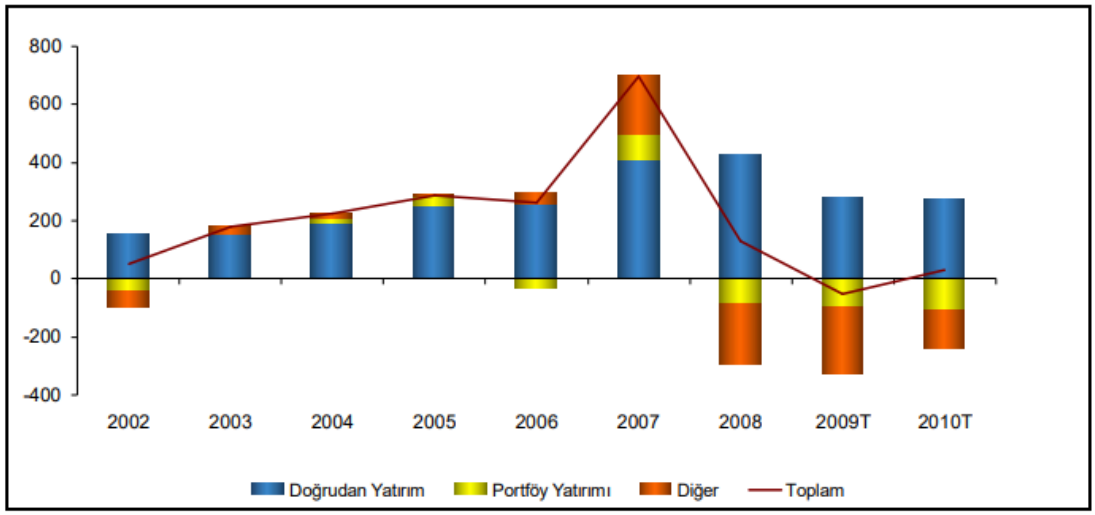

(HMB, 2023)

Finansal akımlar açısından incelendiği zaman ise 2008-2009 seneleri itibari ile ciddi boyutta negatif olarak gelişimini sürdüren devletlerin etkilenmiş olduğunu belirtmek mümkündür. Kriz zaman içerisinde AB devletlerine sirayet ettiğinden dolayı bahsedilen devletler de küresel krizden etkilenmiştir. Türkiye'nin ihracatında ciddi bir paya sahip AB, yaşanmış olan olumsuz durumlardan dolayı Türkiye'nin ihracatının da gerilemesine yol açmıştır. Bunun haricinde, kriz anında net sermaye çıkışlarının meydana gelmesi, gerçek sektörün finansman açısından zorlanmasına yol açmıştır. Kriz ortamında meydana gelen belirsizliklerden ötürü ileriye yönelik beklenti ve istekler durumda negatif olarak etkilenmiştir. Söz konusu durum yatırımların azalması ile neticelenmiştir. Yatırım harcamalarının azalmasıyla ekonomi daralmaya maruz kalmıştır. Ekonominin canlılığını geri kazanması bakımından ve krizden çıkış süreci içerisinde maliye ve para politikalarından yararlanılarak bir dizi gelir ve harcama tedbir ve önlemleri uygulanmıştır (Arıcan ve Yücememiş, 2015: 62).

Türkiye'de 2009'da yayınlanan veriler göz önünde bulundurulduğu zaman, gerçek hizmet ve mal ihracatının %5.3, ithalatınınsa%14.3 oranında daralmış olduğu görülmektedir. Bunun haricinde, süreç içerisinde yaşanılmış olan finansman zorluklarına bağlı bir şekilde 2009'de özel sabit sermaye yatırımları %22.3 oranında azalmaya uğramıştır. Söz konusu azalmada temel faktör kriz ortamının yaratmış olduğu belirsizlik halidir. Özel yatırımlarda meydana gelen azalmaya özel tüketim harcamalarında meydana gelen düşüş eşlik etmiştir. İşletmeler bilhassa stokta bulunan mal ve ürünleri pazara çıkarmış üretimde gönülsüz davranış talepte meydana gelen azalma ve üretimde meydana gelen düşüşünde etkisi ile Türk ekonomisi daralmaya başlamıştır. Özel tüketimde meydana gelen azalış yönünde olan eğilim, politikalar araçlığıyla daha az azalmasına yol açmıştır. Kamunun tüketim harcamaları kriz süreci içerisinde %7.8 artış gösterirken, kamu yatırımlarıysa %2.3 azalmıştır. Türk ekonomisinin yaşadığı Şubat 2001 krizi karşısında aldığı tedbir ve önlemler yardımıyla 2008 krizinin devlet ekonomisindeki etkilerin bilhassa finansal kesim bakımından pozitif taraflarının olduğu söylenebilmektedir. Nitekim gerçek kesim için söz konusu durum geçerli sayılmamaktadır.

]Şekil 7. Türkiye'de GSYİH Büyüme Oranları (%)

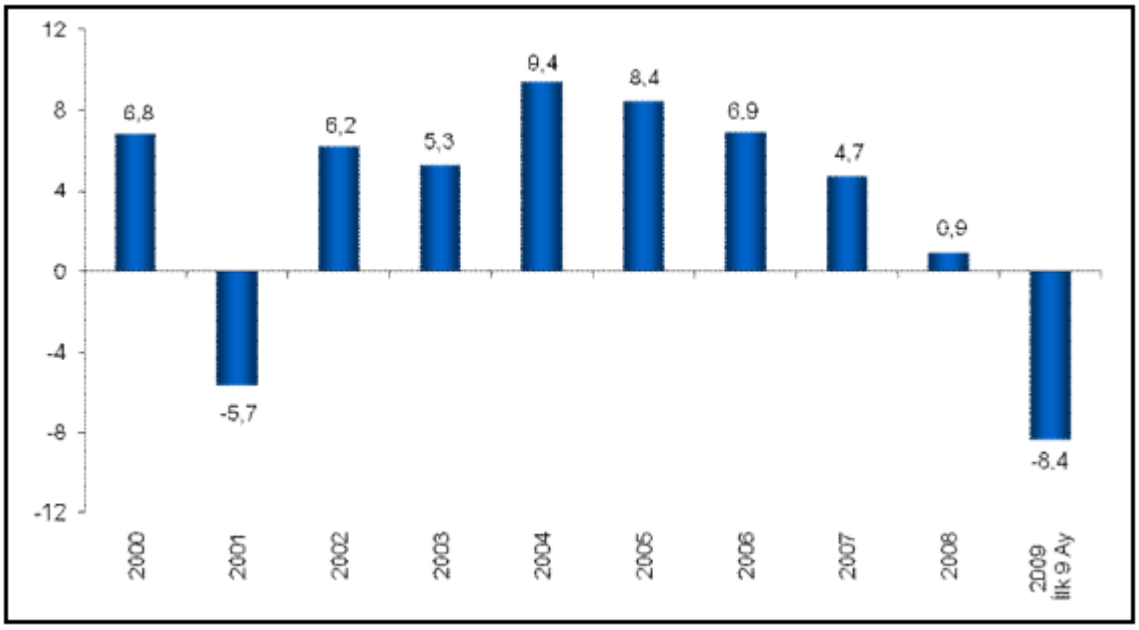

(HMB, 2023)

GSYİH açısından incelendiği zaman da krizin etkisi ile üretimin gerilediği ve bu gerilemeye bağlı bir şekilde GSYİH değerlerine azalmanın olduğu, hatta 2009'da GSYİH'nın eksi değer almış olduğu görülmektedir. Bu konuda endüstri üretim endeksi verileri önem arz eden bir gösterge niteliğine sahip olmaktadır. Ocak 2008 itibari ile endüstri üretim endeksi 104.2 iken krizin etki ve tesirlerinin yoğun olarak hissedilmiş olduğu Şubat 2009 tarihine gelindiği zaman endeksin 84.6'ya düşmüş olduğu görülmektedir. Sanayide mevcut durumu anlayabilmek için değer verilen bir diğer husussa, imalat sanayi kapasitesi kullanım oranında meydana gelen gelişme ve değişikliklerdir. Bu bağlamda 2008 yılının ikinci yarısından sonra düşüşler meydana gelmesine rağmen, Mayıs 2009 tarihine gelindiği zaman imalat sanayinin kapasite kullanımı %70.4'e ulaşmıştır. Bu durumun nedeni, bir kriz paketinde bulunan Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) indirimleri şeklinde belirtilebilmektedir. Küresel kriz, dünya piyasaları ile beraber Türkiye'nin de işsizlik oranlarında yükselişe yol açmıştır. Dünya genelinde meydana gelen talepteki azalma ve ekonomik daralma, Türkiye'nin üretim yapısına etki etmiş ve kimi büyük firmalarda işten çıkarmalar meydana gelmiştir (Arıcan ve Yücememiş, 2015: 62-63).

İşsizlik oranları, 2008 yılının Eylül ayı itibariyle devamlı olarak artış göstermiştir. Bahsedilen oran, 2009 Şubat ayında en üst seviye şeklinde nitelendirilmekte olan %16.1'e yükselmiştir. 2009'da sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanımında meydana gelen yükselişlere rağmen işsizlik oranlarının %13 ila %14 düzeylerinde kalması, işsizliğin Türkiye'de yapısal ve kalıcı bir problem haline geldiğini göstermek ile beraber katma değeri fazla olan teknolojiye dayalı inovatif yenilik ve güncellemelerin yapılması ile beraber yaratıcılık istihdamla işsizliğin azalmasını mümkün hale getirebilmektedir. Şekil 1.10'da Türkiye'de 2002-2009 yılları arasındaki istihdam oranlarına yer verilmiştir.

Şekil 8. Türkiye'de İşsizlik Oranları (%)

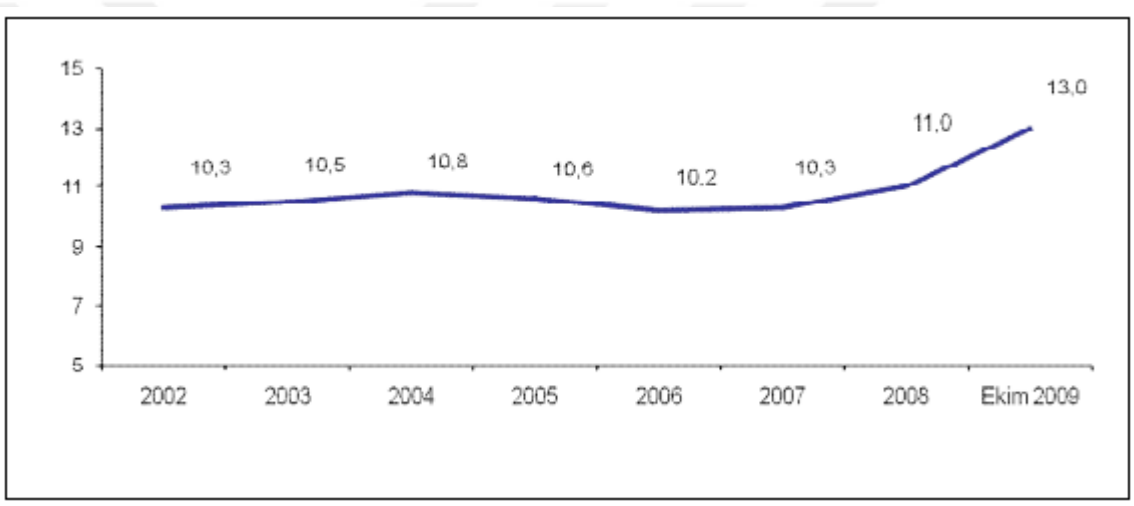

(HMB, 2023)

Şekil 8'de görüldüğü üzere, işsizlik oranları küresel kriz ortamından en fazla etkilenmiş olan gösterge olarak kabul edilmektedir. 2002'de işsizlik oranı %10,3'ken seneler itibari ile devamlı bir yükselişte olduğu görülmektedir. Kriz, üretimin gerilemesiyle beraber işsizliğinde ciddi düzeyde artış göstermesine yol açmıştır. Ekim 2009 itibari ile %19 seviyelerine kadar yükselmiş olduğu söylenebilmektedir. Bahsedilen husus, ekonominin daralması ile beraber toplumsal refahın gerilemesine yol açmıştır. Diğer önem arz eden husus, petrol-türev ve emtia ürünlerinin küresel seviyede bulunan fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar ile ilişkilidir. Nitekim kriz ortamı içerisinde bahsedilen ürünlerde meydana gelen fiyat değişiklikleri kıt kaynaklara sahip gelişimini sürdüren ülke ekonomilerini yakından ilgilendirmektedir.

1.2.6. Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi

İthalat ve ihracatın toplamı olarak tanımlanmakta olan dış ticaret, gelişimini sürdüren devletler için fazlasıyla önem arz etmektedir. Üretim bakımından arz fazlası mal ve ürünler, dış ticaret aracılığı ile, dış piyasada kendilerine yer bulmakta ve küresel pazarın yarar ve avantajlarından faydalanabilmektedirler. Bunun yanı sıra devlet üretimleri, karlı satışlar ile alıcı bulmakta veya üretim yeterli olmadığı zaman yurt içerisinde talep gereksinimi diğer ülkeler içerisinden giderilebilmektedir. Dış ticaretin, kalkınma ve büyümeyle bulunan bağlantısı, iktisat literatürü içerisinde sıklıkla tartışılmakta olan bir konuya dönüşmüştür. Dış ticaret, devletler için: büyüme, kalkınma ve ekonomik bağımsızlığın en değerli belirteçleri arasında yer almaktadır. Dış ticaret, 1980'den sonra Türkiye'nin dış ticaret politikalarında meydana gelen konstrüktif değişiklikler nedeniyle Türkiye'nin ekonomik büyümesine yönelik önem arz eden belirleyici bir faktöre dönüşmüştür.

Devletler, dış ticaret rakamlarıyla devlet içinde olumlu bir döviz dengesi sağlayıp rekabetçi dış ticarete sahip olabilmeyi amaç olarak belirlemektedirler. Hiçbir devlet, uluslararası rekabet piyasasında geri kalmamak için gayret göstermektedir. Fakat tüm ülkeler bunu gerçekleştirmeyi başaramamaktadır. Çoğu devletin dış ticaret dengesi negatif yönlüdür. Global ticaret, piyasanın büyümesini ve iş bölümünden dolayı uzmanlaşmayı mümkün kılan ve dolayısı ile ekonomik açıdan büyümeyi artırıcı bir faktör şeklinde ifade edilmektedir. Farklı bir araştırmadaysa uluslararası ticaret olgusu, sermaye birikimleri ve yüksek teknolojileri teşvik etmeye yardımcı olan ve emeğin uzmanlaşmasını yoğunlaştıran bir olgu olmasının yanında ekonomik kalkınma sürecini de mümkün hale getiren dinamik bir kuvvet olduğu ifade edilmektedir (Pelit ve Irmak, 2021: 5).

Tablo 5. Genel Ticaret Sistemi Dahilinde Dış Ticarete Ait Veriler

(OCAK-EYLÜL)	2021	2022	DEĞİŞİM (%)
İTHALAT	193.235	272.043	40,8
İHRACAT	160.812	188.224	17,0
DIŞ TİCARET DENGESİ	-32.423	-83.819	158,5
DIŞ TİCARET HACMİ	354.047	460.267	30,0

İHR. İTH. KARŞILAMA ORANI %	83,2	69,2	-

(Ticaret Bakanlığı, 2022)

2022'nin Ocak ile Eylül ayları arasında 188 bin 224 milyar Dolar ihracatın %10'luk kısmını yatırıma yönelik mallar, %53.3'lük kısmını ara malları, %34.7'lik kısmını tüketim malları ve %0.4'lük kısmını da diğer mallar meydana getirmektedir. Aynı senenin aynı dönemi içerisinde 272 milyar dolarlık ithalatın %10'luk kısmını yatırım malları, %81'lik kısmını ara mallar, %7.8'lik kısmını tüketim malları ve %1.2'lik kısmını diğer mallar meydana getirmektedir. İhracatı gerçekleştirilen başlıca ürünler ise motorlu kara taşıtları olarak bilinmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022).

Türkiye'nin 2022 yılı Eylül ayı ihracatındaki ilk 5 ülke şu şekildedir; %8.9 pay ile Almanya, %6.1 pay ile Amerika, %5.6 pay ile Irak, %5.3 pay ile İngiltere ve %5.1 pay ile Rusya. Bahsedilen 5 ülkeyle gerçekleştirilmiş olan ihracat, Türkiye'nin genel ihracatının %31.2'lik kısmını meydana getirmektedir. 2022 Eylül ayı Türkiye ithalatındaki ilk 5 ülkeyse; %21 pay ile Rusya, %11.2 pay ile Çin, %6.6 pay ile İsviçre, %6.2 pay ile Almanya ve %4.6 pay ile Amerika'dır. Bahsedilen 5 ülkeyle gerçekleştirilen ithalat ise Türkiye'nin genel ithalatının %49.6'lık kısmını meydana getirmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2022).

Tablo 6. Dış Ticarete ait Veriler (Milyon $)

(OCAK ile EYLÜL)	2021	2022
İTHALAT	242.361	231.248
İHRACAT	202.981	188.224
DIŞ TİCARET DENGESİ	-39.380	-99.850
DIŞ TİCARET HACMİ	445.342	562.347
İHR. İTH. KARŞILAMA ORANI %	83,8	69,8

(Ticaret Bakanlığı, 2022)

Kasım ayında gerçekleştirilmiş olan ihracat verileri incelendiği zaman; Almanya ile %5.3 oranından daha yüksek bir artışın yaşandığı görülmektedir. Amerika

ile %4.6 oranından daha fazla bir artış yaşandığı görülmektedir. Bahsedilen 2 ülke haricinde Irak ile %7.1 oranından fazla artış görülmüştür. İhracat gerçekleştirilen ülkeler içinde en iyi ilişki ve etkileşimler kurulan on ülke ile yapılmış olan ihracat diğer bütün ülkeler ile yapılan ihracat kadar hacim sağlamaktadır. Kasım'ın ithalat verileri göstermektedir ki İsveç, Çin ve Rusya'yla yapılmış olan toplam ithalatın 10 milyar dolara yakındır. İthalat yapılmış olan ilk on ülkenin toplam payı, diğer devletlerin tümünün toplam payından fazla olmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2022).

Tablo 7. 2022'nin Kasım Ayı Geniş Ekonomilerin Sınıflamasına Göre İthalat ve İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

	İthalat	İhracat
Tüketim Malları	11	36
Ara Malları	77	50
Yatırım Malları	12	13
Diğer Mallar	0	1
Toplam	100	100

(Ticaret Bakanlığı, 2022)

Kasım ayında gerçekleştirilmiş olan en çok ihracat, yaklaşık olarak 11 milyar dolar ile ara mal ve hammaddeler grubunda gerçekleştirilmiştir. Bahsedilen grubu sırasıyla yaklaşık olarak 8 milyar dolar ile tüketim malları ve üç milyar dolar ile sermaye malları grupları izlemiştir.

Bahsedilen bütün veriler doğrultusunda, değinilmesi gerekli olan mühim diğer bir konuysa Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri'yle gerçekleştirmiş olduğu dış ticarettir. Türkiye'nin 2022 senesi Ocak ile Ekim dönemleri arasında toplam 209 milyar 394 milyon 162 bin dolarlık ihracat yapılmıştır. Bahsedilen miktarın 2 milyar 15 milyon 682 bin dolarlık bölümünü Azerbaycan'la, 1 milyar 534 milyon 218 bin dolarlık bölümünü Özbekistan'la, 1 milyar 225 milyon 47 bin dolarlık bölümünü Kazakistan'la, 899 milyon 900 bin dolarlık bölümünü Türkmenistan'la ve 764 milyon 360 bin dolarlık bölümünü de Kırgızistan'la gerçekleştirmiştir. Türkiye aynı şekilde 2022 Ocak ile Ekim dönemleri arasında toplamda 300 milyar 442 milyon 902 bin dolar miktarında ithalat yapmıştır. Bahsedilen tutarın 2 milyar 848 milyon 592 bin dolarlık bölümü Kazakistan'la, 1 milyar 456 milyon 390 bin dolarlık bölümünü Özbekistan'la, 734 milyon 225 bin dolarlık bölümünü Türkmenistan'la, 656 milyon 254 bin dolarlık

bölümünü Azerbaycan'la ve 93 milyon 450 bin dolarlık bölümünü de Kırgızistan'la gerçekleştirmiştir. Türk Cumhuriyetleri 10 aylık toplam Türkiye ihracatından %3.08'lik pay almıştır. Sırasıyla Azerbaycan %0.96, Kazakistan %0.59, Türkmenistan %0.43, Özbekistan %0.73 ve Kırgızistan %0.37'lik pay almıştır. Türkiye, 2022'de 10 aylık toplam ithalatın %1.92'lik kısmını Türk Cumhuriyetleri'yle gerçekleştirmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2022).

2. ARNAVUTLUK VE TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Arnavutluk arasında bulunan ekonomik ilişki ve etkileşimler 1986'da Ticaret Anlaşması ve sonrasında 1988 yılında "*Ekonomik, Ticari, Endüstriyel ve Teknik Birliği Anlaşması*" ile başlamıştır. Soğun Savaşın sonlarına denk gelmekte olan bahsedilen dönemden itibaren Arnavutluk'a yatırım ve ihracatlar artış göstermiştir. 01.05.2008 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Arnavutluk ile Türkiye arasındaki Serbest Ticaret Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Arnavutluk arasında bulunan ticari ve ekonomik ilişki ve etkileşimler daha fazla gelişmiştir. Antlaşma, Türk ihracatçılara Arnavutluk'taki AB ihracatçılarıyla eşit rekabet fırsatı sunarak Arnavut ve Türk iş adamlarını teşvik etmiştir. Bu anlaşmayla beraber Türkiye, Arnavut kökenli olan sanayi mal ve ürünlerinin gümrük vergilerini iptal etmiştir ve Arnavutluk, Türkiye kökenli sanayi ürün ve malzemelerinin %80'den fazlasının gümrük vergilerini iptal etmiştir. Arnavutluk, beş sene içerisinde gümrük vergilerini komple kaldırmayı da aynı dönem içerisinde taahhüt etmiştir. 2 ülkede AB meneli sanayisel ürün ve malzemelere zarar veren gümrük vergilerinde bulunan avantajlı bir düzenlemeyi tanıyarak uygulama konusunda anlaşmaya varmışlardır.

Ayrıca, Serbest Ticaret Antlaşması ile 2 devlette kimi tarımsal ürün ve malzemelerde sınırsız ya da belli miktarları için gümrük vergilerini ortadan kaldırmıştır. Bahsedilen tarımsal ürün ve malzemelerse şu şekilde sıralanabilmektedir;

- Karşılıklı meyveler
- Taze sebzeler
- İşlenmiş tarım ürünleri
- Kurutulmuş meyveler

Türkiye, Arnavutluk'la olan dış ticaret dengesi konusunda ciddi bir fazlalığa sahip olmuştur. Türkiye ile Arnavutluk arasında bulunan ticaret hacmi, 2007'de 318 milyon Dolar'a yükselmiştir. Türkiye'nin Arnavutluk'a ihracatı 294 milyon Dolar'a, Arnavutluk'tan yapılmış olan ithalatsa aynı sener 24 milyon Dolar'a yükselmiştir. Türkiye'nin Arnavutluk'a toplam ihracat değeri 2003 yılında 114 milyon Dolar şeklinde gerçekleşmişken 2017 yılında 306 milyon Dolar tutarında, hemen hemen 3 katına yükselmiştir. Arnavutluk'un Türkiye'ye toplam ihracat değeri 2003 yılında 5

milyon Dolar'dan 2017 yılında 37 milyon Dolar'a yükselmiştir. 2017 yılında bahsedilen devletlerin dış ticaret hacmi 342 milyon Dolar'a, Türkiye ise Arnavutluk'un dış ticaretinde 269 milyon Dolar'a artmıştır.

Türkiye, 2000 ile 2008 seneleri arasında Arnavutluk ile dış ticaret dengesinde sürekli fazlalık sağlamıştır. Türkiye'nin Arnavutluk'a ihracatı ve Arnavutluk'tan ithalatı 2003 yılından bu zamana dek her sene artış göstermiş, fakat 2009 yılının ilk 7 ayında önceki senenin aynı dönemine göre azalmıştır.

Euro ticaret bölgesinde bulunan uluslararası finansal durgunluk ve krizler sebebi ile, Ocak ile Temmuz 2009 dönemi içerisinde Türkiye'nin Arnavutluk'a ihracatı, 2008 yılının önceki dönemine nazaran %18 oranında azalmış ve toplam ihracatı yüz elli 1 milyon Dolar'a yükselmiştir. Türkiye'nin aynı dönem içerisindeki ithalatı %89 oranında azalmışken, Arnavutluk'tan Türkiye'ye yapılmış olan toplam ithalat yalnızca üç milyon Dolar şeklinde gerçekleşmiştir (DTM, 2018). 2017 yılında Arnavutluk, Türkiye'nin ihracat oranının büyük bir kısmını gerçekleştirmiş olduğu altmış sekizin ci ülke olmuş ve 2016 ile 2017 yılları arasında Arnavutluk'un sırası, sırası ile altmış üç ve altmış olmuştur. Türkiye, 2017'de Arnavutluk'tan ithalatınını büyük bir kısmını gerçekleştirmiş olan yüz beşinci ülke olmuştur. 2015 ile 2016 yılları arasında Türkiye, ithalatının büyük bir kısmını Arnavutluk'tan gerçekleştirmiş olan sırası ile yüz on dört ve yüz onuncu ülke olmuştur (DTM, 2018).

2.1. İthalat İlişkileri

Türkiye, ithalat uygulamalarında Arnavutluk'a ayrıcalık ve fırsatlar tanımıştır. Örnek olarak Haziran 2015 tarihinde olduğu gibi ithalata yönelik pek çok uygulama konusunda Arnavutluk'u gözetecek kararlar verilmiştir. Fakat, Arnavutluk'un pazarlama ve üretim konularındaki yetersizliklerinden dolayı, Türkiye'nin Arnavutluk'tan yeterli oranda ithalat gerçekleştiremediği saptanmıştır. Genellikle hammadde ekseninde gerçekleştirilen ithalat çalışmalarında yeterli düzeyde olunmadığı tespit edilmiştir. "*Serbest Piyasa Ekonomisi*" kural ve şartları kapsamında Arnavut mal ve ürünlerinin kalitesinin yükseltilmesi sonucunda, daha çok ithalat hacmine ulaşılacak olduğu düşünülmektedir. Arnavutluk'tan ithal edilen belirli başlı ürünler şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Kalemler
- Eczacılıkta kullanılmakta olan bitkisel madde ve parfümeriler
- Canlı orkinos
- Alüminyum hurda
- Tekstil ürünleri
- Kuzu ve koyun derileri
- Deri ayakkabılar
- Özel tertibatlı diğer taşıtlar

Karşılıklı bir şekilde gerçekleştirilen ekonomik ilişki ve etkileşimlere yönelik ortak toplantılar sırasında Türkiye'nin Arnavutluk'tan ithal edebilecek olduğu ürün ve hizmetlerin çeşit ve miktar bakımından artırılması için gayret gösterilmeye devam edilmektedir. Türkiye, çoğunlukla Arnavutluk'tan hammadde kapsamında bulunan mal ve ürünleri ithal etmek ile birlikte, gelecek senelere söz konusu çeşitliliğin artırılabilecek olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 8. 2022 yılında Arnavutluk'a Türkiye'den Yapılan İthalatların Açıklanması

Türkıye'den İthalatlar	Değer (Miliyon $)
Demir ve çelik	$274.19
Mineral yakıtlar, yağlar, damıtma ürünleri	$89.25
Plastikler	$52.97
Makine, nükleer reaktörler, kazanlar	$45.20
Örme veya tığ işi giysiler	$40.87
Elektrikli, elektronik ekipmanlar	$40.81
Ahşap ve ahşap ürünleri, odun kömürü	$37.81
Tuz, kükürt, toprak, taş, alçı, kireç ve çimento	$33.67
Demir veya çelikten eşyalar	$31.55
Alüminyum	$29.82
Örülmemiş veya tığ işi olmayan giysile	$29.13
Farmasötik ürünler	$24.10
Mobilya, aydınlatma levhaları, prefabrik yapılar	$21.69
Örme veya tığ işi kumaşlar	$17.84
Tahıl, un, nişasta, süt hazırlıkları ve ürünleri	$16.66
Demiryolu veya tramvay dışında araçlar	$16.63
Ayakkabı, galoş ve benzeri	$14.75
Kağıt ve karton, hamur, kağıt ve kartondan eşyalar	$14.57
İnci, değerli taşlar, metaller, madeni paralar	$12.55
Seramik ürünleri	$11.19
Sabunlar, yağlama maddeleri, mumlar, modelleme	$9.10

macunları	
Diğer tekstil ürünleri, setler, giyilen elbiseler	$8.20
Cam ve cam eşyaları	$8.11
Halılar ve diğer tekstil döşemeler	$7.33
Çeşitli yenilebilir hazırlıklar	$6.92
Kauçuklar	$6.61
Sentetik filamentler	$5.83
Elmas, keçe, dokumasızlar, iplikler, sicim, halat	$5.57
İçecekler, alkollü içkiler ve sirke	$5.40
Optik, fotoğrafçılık, teknik, tıbbi aletler	$4.57
Tabaklama, boyama ekstreleri, tanenler, türevler, pigmentler	$4.10
Esansiyel yağlar, parfümler, kozmetikler, tuvalet malzemeleri	$4.02
Çeşitli kimyasal ürünler	$4.01
Gübreler	$3.88
Çeşitli ana metal eşyaları	$3.77
Deri eşyaları, hayvan bağırsağı, koşum, seyahat eşyaları	$3.70
İnorganik kimyasallar, değerli metal bileşiği, izotop	$3.66
Yenilebilir meyve, kuruyemiş, narenciye kabuğu, kavunlar	$3.57
Hayvan, bitki yağları ve yağları, yarma ürünleri	$3.57
Şekerler ve şekerli şekerlemeler	$3.54
Tahıllar	$3.10
Pamuk	$3.08
Özel dokuma veya kaplama kumaş, dantel, goblen	$3.01
Çeşitli imalat ürünleri	$2.99
Oyuncaklar, oyunlar, spor malzemeleri	$2.81
Yenilebilir sebzeler ve bazı kökler ve yumrular	$2.73
Patlayıcılar, havai fişekler, kibritler, piroforikler	$2.59
Gemi, tekne ve diğer yüzen yapılar	$2.57
Sentetik dikiş elyafı	$2.43
Sebze, meyve, fındık gıda hazırlıkları	$2.29
Taş, alçı, çimento, asbest, mika veya benzeri malzemeler	$2.28
Albüminoidler, modifiye nişastalar, yapıştırıcılar, enzimler	$2.15
Gıda sanayi atıkları, hayvan yemi	$2.08
Emprenye edilmiş, kaplanmış veya laminat tekstil kumaşı	$1.96
Bakır	$1.81
Kakao ve kakao hazırlıkları	$1.76
Süt ürünleri, yumurta, bal, yenilebilir ürünler	$1.57
Yağ tohumu, oleajik meyveler, tahıl, tohum, meyveler	$1.41
Tütün ve tütün ürünleri	$1.13
Ana metal aletleri, gereçleri, çatal bıçak takımları	$1.05
Ham deriler ve postlar (kürk dışında) ve deri	$971.51K
Organik kimyasallar	$792.65K
Et ve yenebilir et sakatatı	$735.39K
Balık, kabuklu deniz hayvanları, yumuşakçalar, suda yaşayan omurgasızlar	$699.93K
Et, balık ve deniz ürünleri hazırlıkları	$642.04K

Değirmen ürünleri, malt, nişastalar, inlin, buğday gluteni	$626.41K
Canlı hayvanlar	$576.47K
Başlık	$523.87K
Fotoğrafik veya sinematografik ürünler	$419.13K
Kahve, çay, mate ve baharatlar	$296.82K
Çinko	$222.81K
Canlı ağaçlar, bitkiler, soğanlar, kökler, kesme çiçekler	$163.70K
Baskılı kitaplar, gazeteler, resimler	$151.49K
Saatler	$122.41K
Şemsiyeler, yürüyüş değnekleri, oturma değnekleri, kırbacı	$120.56K
Kuş derisi, tüyler, yapay çiçekler, insan saçı	$102.20K
Sanatsal eserler, koleksiyon parçaları ve antikalar	$95.01K
Kurşun	$94.82K
Silahlar ve mühimmat, parçaları ve aksesuarları	$58.17K
Demiryolu, tramvay lokomotifleri, taşıma araçları, ekipman	$39.63K
Hayvansal kökenli ürünler	$29.64K
Örme malzemesi üreticileri, örme eserler	$25.83K
Başka yerde belirtilmeyen bitkisel tekstil lifleri, kağıt ipliği, dokuma kumaş	$14.00K
Mantar ve mantar ürünleri	$12.60K
Kürk ve yapay kürk, mamuller	$9.90K
Nikel	$9.78K
Başka yerde belirtilmeyen baz metaller, serametler	$8.21K
Türüne göre belirtilmemiş mallar	$4.48K
Lak, sakız, reçineler	$3.28K
Müzik aletleri, parçaları ve aksesuarları	$2.64K
Kalay	$2.10K
Bitkisel örme malzemeleri, bitkisel ürünler	$1.62K
İpek	$1.26K
Yün, hayvan saçı, at kılı ipliği ve kumaşı	$702
Cevher, cüruf ve kül	$160
Uçak, uzay aracı	$1.23K
Odun hamuru, lifli hücreli malzeme, atık	$6

(Trading Economics, 2023).

Tablo 8'de Arnavutluk'a Türkiye'den 2022 yılında gerçekleştirişmiş olan ithalatların açıklamasına yer verilmiştir. Tablo 9 incelendiği zaman, Türkiye'den Arnavutluk'a yapılan ithalatların başında 274.19 milyon Dolar değerine sahip olan demir ve çelik malzemelerinin yer aldığı görülmektedir. Demir ve çeliği 89.25 milyon Dolar ile mineral yakıtlar, yağlar ve damıtma ürünleri takip etmektedir. Üçüncü sırada ise 52.97 milyon Dolar ile plastiklerin yer aldığı görülmektedir. Son olarak 2022 yılında Türkiye'den Arnavutluk'a yapılan en az ithalatın odun hamuru, lifli hücreli malzeme, atık malzemelerinden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 9. 2005 ile 2022 yılları arasında Arnavutluk'a Türkiye'den Yapılan İthalat

Yıl	Net ağırlığı (kg)	Değer (Lekë)
2005	638,624,163	19,624,494,883
2006	582,665,972	22,792,725,285
2007	375,019,260	27,454,356,984
2008	209,406,335	26,245,004,066
2009	230,131,093	27,709,307,378
2010	198,359,986	27,046,136,309
2011	204,810,936	30,200,041,868
2012	202,943,964	30,378,840,718
2013	196,081,139	32,889,374,065
2014	239,808,498	39,011,464,529
2015	279,235,024	43,726,097,797
2016	315,219,596	45,654,980,364
2017	320,666,288	50,779,678,115
2018	337,123,477	54,191,356,689
2019	443,446,634	61,798,320,418
2020	428,485,308	57,943,017,052
2021	734,446,374	86,104,198,961
2022	1,054,897,914	114,616,505,451

(INSTAT, 2023).

Tablo 9'da 2005 ile 2022 yılları arasında Türkiye'den Arnavutluk'a yapılan ithalatın net ağırlık ve değer verilerine yer verilmiştir. Tablo 9 incelendiği zaman 2005 yılında Türkiye'den Arnavutluk'a yapılan ithalatın net ağırlık değerinin 638,624,163 kg olduğu görülmektedir. 2005 yılından 2008 yılına kadar bahsedilen değer azalarak 209,406,335 kg'a inmiştir. 2008 yılından 2013 yılına kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemiş olan ithalat, 2013 yılından itibaren kademeli olarak yükselmeye başlamıştır. 2022 yılında gerçekleştirilen ithalatın net ağırlık değeri 1,054,897,914 kg olarak hesaplanmıştır. Tablo 9'da bahsedilen Türkiye'den Arnavutluk'a yapılan ithalatın grafiksel gösterimine Şekil 9'da yer verilmiştir.

Şekil 9. 2005 ile 2022 Yılları Arasında Arnavutluk'a Türkiye'den Yapılan İthalat Değerleri

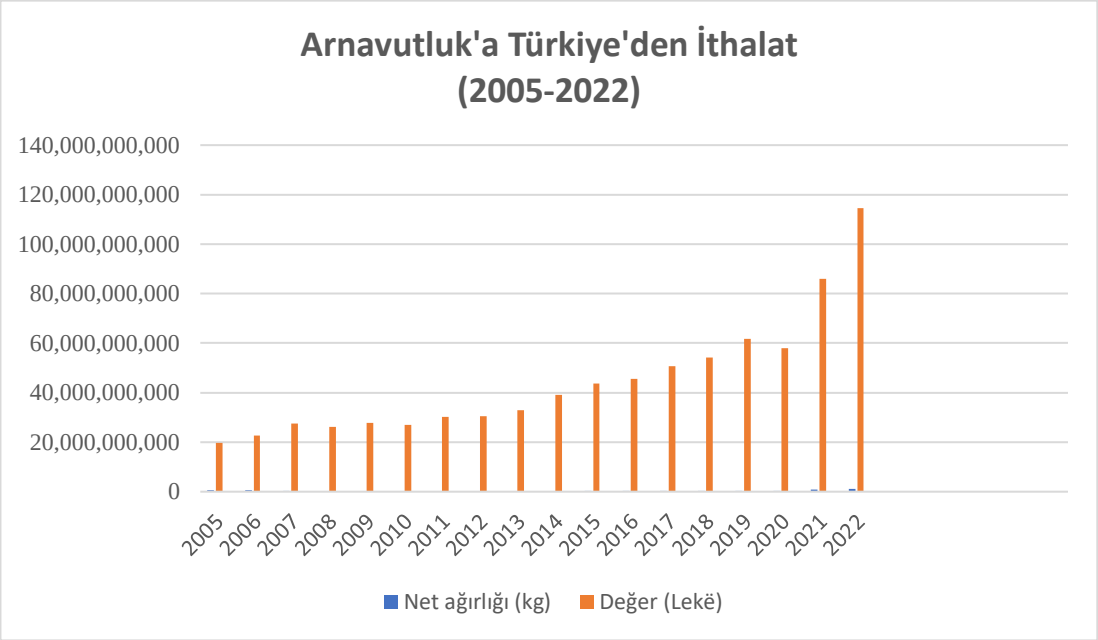

(INSTAT, 2023).

Tablo 10. Arnavutluk'a Türkiye'den 2023 Yılı İthalat Değerleri

Dönem	Net Ağırlığı (kg)	Değer (Lekë)
2023 – 01	73,296,416	6,672,053,285
2023 – 02	123,574,871	7,733,647,008
2023 – 03	91,700,411	8,728,812,975
2023 – 04	67,108,704	6,893,663,511
2023 – 05	74,890,690	6,976,741,282
2023 – 06	85,092,336	7,909,247,860
2023 – 07	74,899,460	5,963,882,267

(INSTAT, 2023).

Tablo 10'da 2023 yılının Ocak ile Temmuz ayları arasında Türkiye'den Arnavutluk'a gerçekleştirilen ithalatın net ağırlığı ve değerlerine yer verilmiştir. Tablo 2.9 incelendiği zaman, 2023 yılının Ocak ayında Arna Türkiye'den Arnavutluk'a gerçekleştirilen ithalatın net ağırlık değerinin 73,296,416 kg olduğu görülmektedir. 2023'ün Şubat ayında ise bahsedilen değerin artış gösterek 123,574,871 kg'a yükseldiği görülmektedir. Gelecek aylarda ise çalkantılı bir şekilde devam eden ithalat, Temmuz ayı itibari ile 74,899,460 kg net ağırlık değerinde hesaplanmıştır.

Şekil 10.'da 2023 yılı Ocak ile Temmuz ayları arasında Türkiye'den Arnavutluk'a yapılan ithalat değerleri grafiksel olarak gösterilmektedir.

Şekil 10. 2023 Yılı Ocak ile Temmuz Ayları Arasında Arnavutluk'a Türkiye'den Yapılan İthalat Değerleri

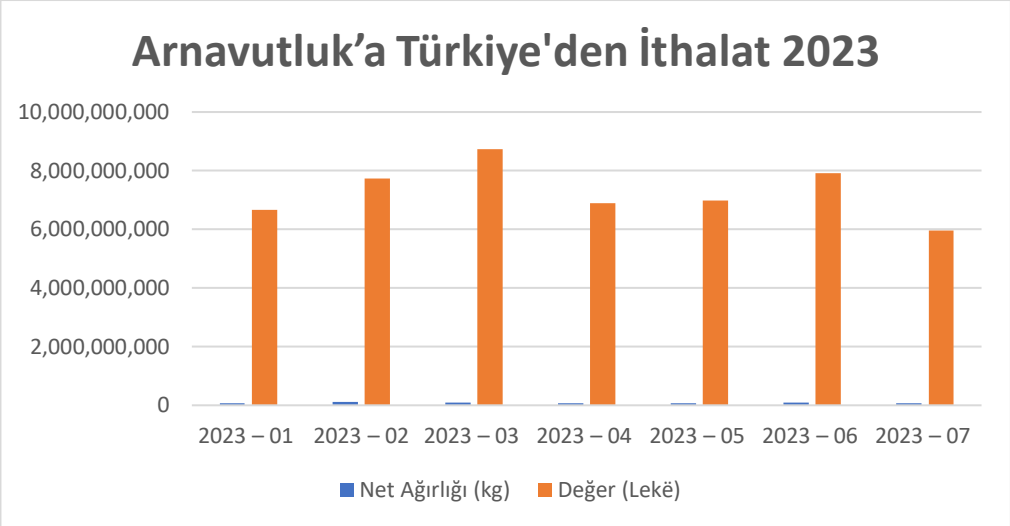

(INSTAT, 2023).

2.2. İhracat İlişkileri

Bu kısımda Türkiye ile Arnavutluk'un aralarında bulunan ihracat ilişkileri incelenecektir. Tablo 11'de Arnavutluk'tan Türkiye'ye gerçekleştirilen ihracatlar ve detaylarına yer verilmiştir.

Tablo 11. Arnavutluk'tan Türkiye'ye İhracatlar Detayları (Kaynak Trading Economics)

Türkiye'ye İhracatlar	Değer M	Yıl
Demir ve çelik	$44.28	2022
Alüminyum	$9.22	2022
Bakır	$4.24	2022
Yağlı tohumlar, meyveler, tahıl, tohum, meyve	$3.28	2022
İnci, değerli taşlar, metaller, madeni paralar	$2,74	2022
Demir veya çelikten eşyalar	$1,83	2022
Kahve, çay, mate ve baharat	$1,63	2022
Tütün ve tütün yerine geçen mamuller	$1,30	2022
Makine, nükleer reaktörler, kazanlar	$1,15	2022
Elektrikli, elektronik ekipman	$1,13	2022

Örme giysi eşyaları	$1,11	2022
Çinko	$509,35K	2022
Cevher, cüruf ve kül	$415,78K	2022
Kâğıt ve karton, hamur, kâğıt ve karton eşyaları	$277,30K	2022
Örülmemiş giysi eşyaları	$216,83K	2022
İnorganik kimyasallar, değerli metal bileşiği, izotop	$202,02K	2022
Mineral yakıtlar, yağlar, damıtma ürünleri	$186,40K	2022
Canlı ağaçlar, bitkiler, soğanlar, kökler, kesme çiçekler	$182,46K	2022
Ham deri ve kürkler (kürk haricinde) ve deri	$94,18K	2022
Tabaklama, boyama ekstraktları, tanenler, türevleri, pigmentler	$75,23K	2022
İlaç ürünleri	$73,99K	2022
Tuz, kükürt, toprak, taş, alçı, kireç ve çimento	$72,55K	2022
Mobilya, aydınlatma işaretleri, prefabrik yapılar	$66,62K	2022
Gemiler, botlar ve diğer yüzer yapılar	$53,66K	2022
Plastikler	$41,06K	2022
Optik, fotoğraf, teknik, tıbbi cihazlar	$30,12K	2022
Taş, alçı, çimento, asbest, mika veya benzeri malzemeler	$25,88K	2022
Et ve yenilebilir et yan ürünleri	$23,11K	2022
Yenilebilir meyveler, kuruyemiş, turunçgil ve kavun kabukları	$19,51K	2022
Elyaf, keçe, nonwovens, iplik, sicim, halat	$15,93K	2022
Gübreler	$15,85K	2022
Çeşitli mamul eşyalar	$15,22K	2022
Yenilebilir sebzeler ve bazı kökler ve yumrular	$12,56K	2022
Çeşitli kimyasal ürünler	$10,57K	2022
Örme kumaş	$9,89K	2022
Diğer tekstil eşyaları, takımlar, kullanılmış giyim	$8,52K	2022
Çeşitli ana metal eşyaları	$6,32K	2022
Cam ve cam eşyaları	$6,31K	2022
Ayakkabı, galoş ve benzeri	$5,64K	2022
Pamuk	$3,90K	2022
Basılı kitaplar, gazeteler, resimler	$3,09K	2022
Ana metalden aletler, aletler, çatal bıçak takımları	$1,74K	2022
Ahşap ve ahşap eşyaları, odun kömürü	$1,16K	2022
Demiryolu, tramvay dışındaki araçlar	$128	2022
Kauçuklar	$104	2022
Albuminoidler, modifiye nişastalar, yapıştırıcılar, enzimler	$10	2022
Sabunlar, yağlayıcılar, mumlar, modelleme macunları	$6	2022
Balık, kabuklu deniz hayvanları, yumuşakçalar, sucul omurgasızlar	$247,05K	2021
Yün, hayvan tüyü, at kılı ipliği ve kumaşı	$51,70K	2021
Uçak, uzay aracı	$8,58K	2021
Yapay iplikler	$4,04K	2021
Türüne göre belirtilmemiş mallar	$2,67K	2021
Esansiyel yağlar, parfümler, kozmetikler, tuvalet malzemeleri	$1,23K	2021

Ağaç hamuru, lifli selülozik malzeme, atık	$53,63K	2020
Patlayıcılar, piroteknikler, kibritler, piroforikler	$18,24K	2020
Özel dokuma veya dokunmuş kumaş, dantel, goblen	$5,18K	2020
İçecekler, alkollü içecekler ve sirke	$5,01K	2020
Deri eşyaları, hayvan bağırsağı, koşum, seyahat malzemesi	$3,94K	2020
Kurşun	$1,35K	2020
Kürkler ve yapay kürk, mamuller	$1,24K	2020
Demiryolu, tramvay lokomotifleri, taşıtlar, ekipman	$1,14K	2020
Emprenye edilmiş, kaplanmış veya laminat tekstil kumaş	$504	2020
Seramik ürünler	$112	2020
Organik kimyasallar	$105	2020
Başa Giyilenler	$45	2020

(Trading Economics, 2023).

Tablo 11'de görüldüğü üzere 2022 yılında Arnavutluk'tan Türkiye'ye en fazla ihracat yapılmış olan ürünlerin başında 44.28 milyon Dolar değerine sahip demir ve çelik malzemelerinin yer aldığı görülmektedir. Demir ve çelik malzemelerinden sonra ise ikinci sırada 9.22 milyon Dolar değerine sahip alüminyumun yer aldığı görülmektedir. 2022 yılında Arnavutluk'tan Türkiye'ye gerçekleştirilen ihracatın 3. sırasında ise 4.24 milyon Dolar değerindeki bakır yer almaktadır. 2021 yılında Arnavutluk'tan Türkiye'ye yapılmış olan ihracatın birinci sırasında 247.5 bin Dolar değerindeki deniz mahsullerinin yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada ise yün, hayvan tüyü, at kılı ipliği ve kumaşı gibi malzemelerin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 12. Arnavutluk'tan Türkiye'ye İhracat (2005-2022)

Yıl	Net Ağırlığı (kg)	Değer
2005	38,815,198	1,133,460,669
2006	30,609,808	1,014,034,798
2007	62,125,384	2,191,898,847
2008	33,595,864	2,164,232,986
2009	5,712,098	569,885,836
2010	172,089,165	9,573,216,309
2011	211,233,463	14,484,272,329
2012	182,516,372	13,464,224,075
2013	119,811,433	9,223,332,522
2014	178,253,454	10,094,369,848
2015	143,235,654	6,943,297,683
2016	56,613,963	2,803,144,205
2017	17,141,604	2,131,581,708
2018	23,697,142	2,152,767,594

2019	13,242,833	2,055,342,230
2020	20,320,360	3,073,087,395
2021	59,505,923	5,294,086,235
2022	67,413,380	6,447,168,821

(INSTAT, 2023).

Tablo 12'de yer alan tabloda, 2005 ile 2023 yılları arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye gerçekleştirilen ihracatın net ağırlığı ve değerlerine yer verilmiştir. Tablo 12'ye bakıldığı zaman Arnavutluk'tan Türkiye'ye 2005 yılında yapılan ihracatın net ağırlığının, 2006 yılında azaldığı fakat 2007'de bir önceki yılın 2 katına çıktığı görülmektedir. Daha sonrasında hemen hemen yarı yarıya bir düşüş yaşanan ihracatın net ağırlık değeri 33,595,864 kg'ye düşmüştür. 2009'da ise bahsedilen değer 5,712,098'e kadar gerilemiştir. 2010 yılına gelindiği zaman anormal düzeyde artış gösteren ihracatın net ağırlık değeri 172,089,165 kg'ye yükselmiştir. Sonrasında ise çalkantılı bir şekilde devam ederek 2022 yılında 67,413,380 kg net ağırlık değerinde gerçekleştirilmiştir. Şekil 11'de 2005 ile 2022 yılları arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye gerçekleştirilen ithalatın grafiksel gösterimine yer verilmiştir.

Şekil 11. 2005 ile 2022 Yılları Arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye Gerçekleştirilen İhracat Değerleri

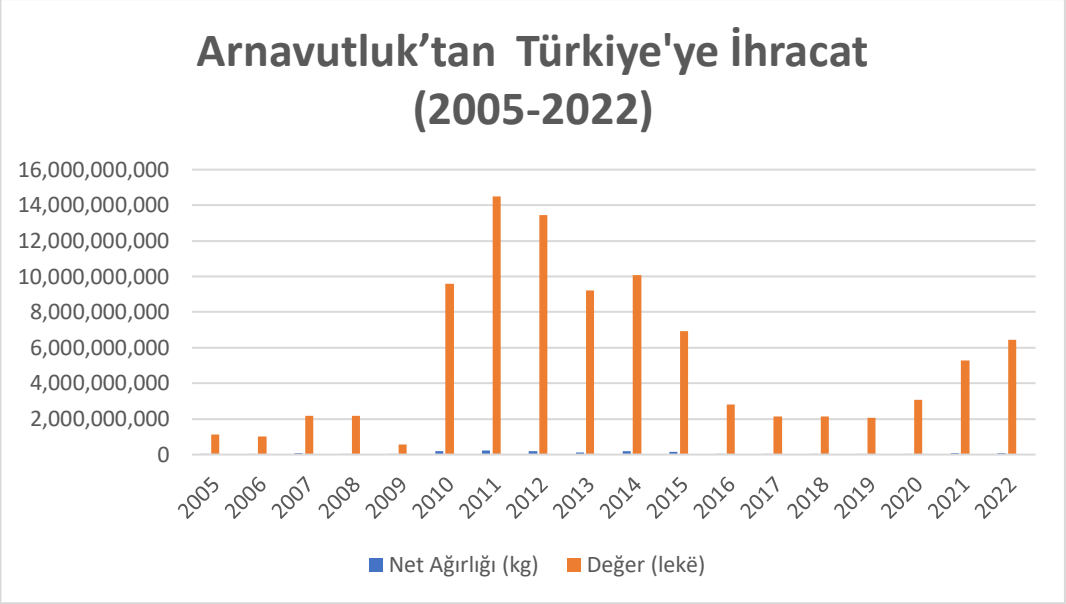

(INSTAT, 2023).

Tablo 13. Arnavutluk'tan Türkiye'ye İhracat 2023

Dönem	Net Ağırlığı (kg)	Değer (lekë)
2023 – 01	6,027,621	570,953,291
2023 – 02	3,650,573	324,518,817
2023 – 03	3,067,818	481,395,689
2023 – 04	2,660,250	353,660,456
2023 – 05	2,399,051	205,806,389
2023 – 06	1,668,243	284,979,669
2023 – 07	1,746,504	232,556,951

(INSTAT, 2023).

Tablo 13'te ise 2023 yılının Ocak ile Temmuz ayları arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye gerçekleştirilen ihracatın net ağırlığı ve değerlerine yer verilmiştir. Tablo 2.12'ye bakıldığı zaman, 2023 yılının Ocak ayında Arnavutluk'tan Türkiye'ye yapılan ihracatın net ağırlık değerinin 6,027,621 kg olduğu görülmektedir. İlerleyen aylarda ise bu değeri gittikçe azaldığı görülmektedir. Şubat ayında bahsedilen net ağırlık değerinin 3,650,573 kg' gerilediği görülmektedir. Söz konusu gerileme Temmuz ayına kadar devam ederek son değer 1,746,504 kg olarak hesaplanmıştır. Şekil 12'de 2023 yılı Ocak ile Temmuz ayları arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye gerçekleştirilen ihracat değerleri grafiksel olarak gösterilmektedir.

Şekil 12. 2023 Yılı Ocak ile Temmuz Ayları Arasında Arnavutluk'tan Türkiye'ye Gerçekleştirilen İhracat Değerleri

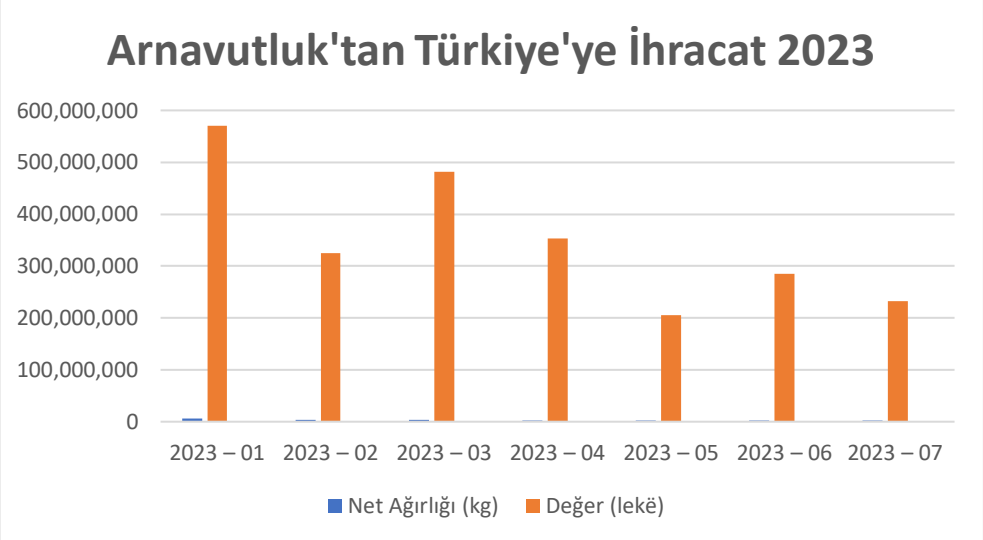

(INSTAT, 2023).

2.3 Ticaret Dengesi

Belirli bir zaman diliminde ithal edilen ve ihraç edilen ürün ve hizmetler arasındaki değer farkına ticaret dengesi denir. Bir ulusun vatandaşları ile diğer ulusların vatandaşları arasındaki her türlü alışverişi kapsayan bir finansal bağlantılar topluluğudur.

İthalatın miktarını yurt dışından ülkeye gelen ürünlerin tamamı belirlerken, ihracat miktarı yerli ürünün verdiği kalemlerin değerlerinin toplamına eşittir. Sonuç olarak ithalat ve ihracat arasındaki fark dış ticaret dengesidir.

2.3.1 Arnavutluk Ticaret Dengesi

Arnavutluk'un ticaret dengesi verileri, 2000 yılından 2022 yılına kadar olan bir dönemi kapsamaktadır. Ticaret dengesi, bir ülkenin ihracatı ve ithalatı arasındaki farkı gösterir ve genellikle ekonomik sağlığı yansıtan önemli bir göstergedir.

Analize başladığımızda, 2000 yılında başlayan veri setinde Arnavutluk'un ticaret dengesi sürekli bir şekilde negatif değerlerle karakterize edilmiştir. Bu, ülkenin genel olarak dış ticaret açığı verdiği ve daha fazla mal ve hizmet ithal ettiği anlamına gelir. 2000'de -120,072 milyon Lek olan ticaret açığı, 2001 ve sonraki yıllarda artarak devam etmiştir.

Özellikle 2007 ve 2008 yıllarında ticaret açığında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönemde Arnavutluk'un ticaret dengesi -279,023 milyon Lek'ten -327,321 milyon Lek'e kadar düşmüştür. Bu süreç, ekonomik zorlukların ve küresel finansal krizin etkilerinin bir yansıması olabilir.

2009 yılına gelindiğinde, ticaret açığı bir miktar düşüş göstermiş olsa da (-324,324 milyon Lek), 2010'lu yıllarda genel eğilim negatif yönde devam etmiştir. 2011 yılında ticaret açığı -347,107 milyon Lek'e ulaşmış ve bu değer 2020 yılına kadar devam etmiştir.

2021 ve 2022 yıllarında ise dikkat çeken bir durum ortaya çıkmaktadır. Ticaret açığı hızla artmış ve 2021'de -559,420.8 milyon Lek, 2022'de ise -543,430.8 milyon

Lek olarak kaydedilmiştir. Bu büyük negatif değerler, ekonomik sorunların artışını ve dış ticaret dengesinin daha da zorlanmasını göstermektedir.

Bu verilerin ışığında, Arnavutluk'un ticaret dengesindeki sürekli negatif eğilim, ülkenin dışa bağımlılığını ve ekonomik zorluklarını yansıtabilir. (Şekil 13)

Şekil 13. 2013 ile 2022 yılları arasında Arnavutluk Ticaret Dengesi

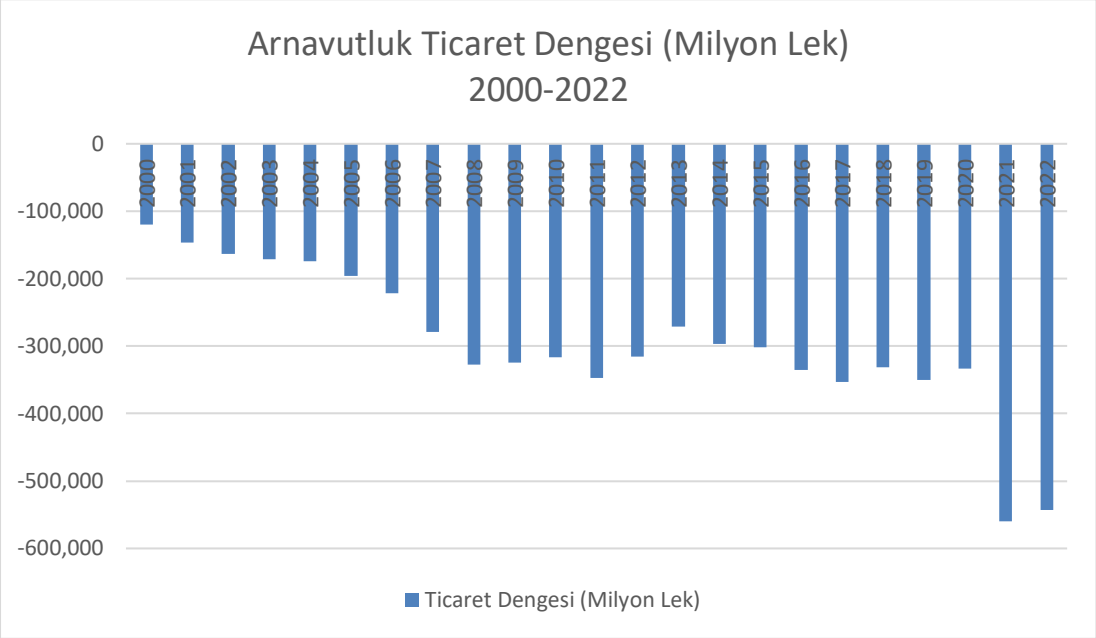

(INSTAT 2023)

2.3.2 Türkiye Ticaret Dengesi

Türkiye'nin ticaret dengesi, 2013 ile 2022 yılları arasındaki verilerle incelendiğinde önemli dalgalanmalar görülmektedir. Bu dönemde dış ticaret dengesi genellikle negatif bir seyir izlemiştir. 2013 yılında -99.3 milyar ABD doları ile başlayan ticaret açığı, 2014 ve 2015 yıllarında sırasıyla -84.6 milyar ve -62.6 milyar ABD dolarına düşmüştür. Ancak, 2016 yılında bu rakam yeniden -52.9 milyar ABD dolarına çıkarak bir miktar artış göstermiştir.

2017 yılına gelindiğinde ticaret dengesinde büyük bir bozulma görülmüş, ticaret açığı -74.2 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Ancak, 2018 yılında bu rakamda bir miktar iyileşme görülmüş ve -54 milyar ABD dolarına gerilemiştir. 2019 yılında ticaret açığı daha da düşerek -29.5 milyar ABD dolarına inmiştir.

Ancak, 2020 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ticaret dengesinde tekrar bozulma yaşanmış, ticaret açığı -49.9 milyar ABD dolarına yükselmiştir. 2021 yılında ise bu rakamda bir miktar düşüş görülmüş ve -46.2 milyar ABD dolarına gerilemiştir. Ancak, 2022 yılı verilerine bakıldığında ticaret açığının daha da genişlediği görülmektedir, -109.5 milyar ABD dolarına çıkarak önceki yıllara kıyasla ciddi bir artış göstermiştir.

Ticaret dengesindeki bu dalgalanmaların birkaç nedeni olabilir. Örneğin, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, uluslararası ticaret ortamındaki değişiklikler, ekonomik büyüme hızındaki dalgalanmalar, döviz kurlarındaki oynamalar gibi faktörler bu durumu etkileyebilir. Ayrıca, pandemi gibi olağandışı durumlar da ticaret dengesindeki değişimleri etkileyebilir. (Şekil 14.)

Şekil14. 2013 ile 2022 yılları arasında Türkiye Ticaret Dengesi

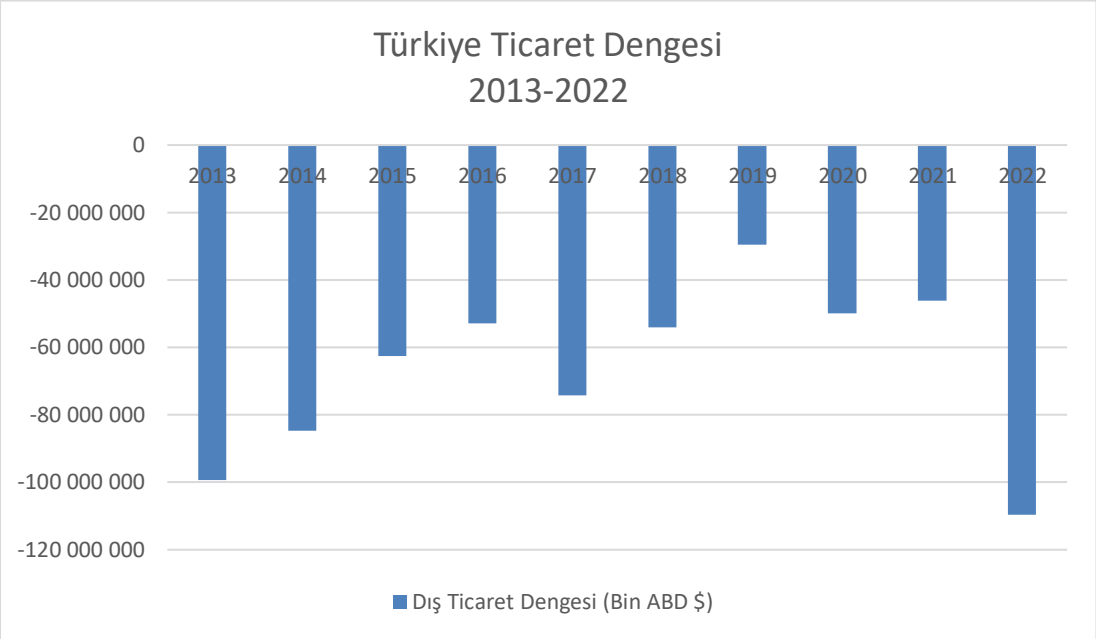

(TÜİK 2023)

2.4. Gümrük Uygulamaları

Kimi devletlerden ithal edilmekte olan valiz ve çantaya %30 ek gümrük tarifesi uygulanmasına karar kılınmıştır. Bakanlar Kurulu'nun "*İthalat Rejimi Kararına Ek Kararı*" Haziran 2015 tarihinde Resmî Gazete içerisinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bahsedilen karara göre bıçak kulufu, pudra, baharat, barut kurusu, mücevher

kutusu, şişe mahfazası, spor çantası, takım çantası, tabana ve tütün, sigara kutusu, kimlik ve harita mahfazası, para kesesi, portföy, erzak çantası, tabanca ve silah kılıfı, müzik aleti mahfazası, fotoğraf makinası mahfazası, dürbün mahfazası, gözlük kılıfı, okul çantası, evrak çantası, valiz, bavul, sandık ve benzeri mahfazaların ithalatı sırasında ek gümrük tarifesi alınmasına karar kılınmıştır (Resmi Gazete, 2015: 10). Morityus, Güney Kore, Kosova, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Arnavutluk, Gürcistan, Mısır, Tunus, Gazze ve Batı Şeria Şeridi, Fas, Bosna Hersek, Makedonya, İsrail, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) ülkeleri ve AB ülkeleri haricindeki bölge ve ülkelerden ithal edilecek olan bahsedilen ürünler için ek gümrük tarifesi %30 şeklinde belirlenmiştir (Resmî Gazete, 2015: 10). Bahsedilen karar, Türkiye'nin aralarında Arnavutluk'un de yer aldığı bazı kardeş ve dost olarak nitelendirilebilecek olan devletlere gümrük uygulamaları açısından ayrıcalık tanıması şeklinde düşünülebilmektedir.

2.5. Karşılıklı Ziyaretler, Anlaşmalar ve Protokoller

1960 yılından itibaren geçmiş olan 30 sene aranın ardından ilk kez Arnavutluk Başbakanı 25 ile 28 Haziran 1990 tarihleri arasında Türkiye'ni ziyarete gelmiştir. Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti Başbakanı olarak bilinen Adil Çarçani, eşi ve altı kişiden meydana gelen heyetiyle Ankara şehrine gelişinde Türkiye Başbakanı Yıldırım Akbulut tarafınca karşılanmıştır. Ziyaretten önce Tiran şehrinde Türk gazetecilere "*Dışa kapalı değiliz, ancak bizi olduğumuz gibi kabul etsinler*" açıklamalarını yapan Çarçani, ABD ve SSCB ile diplomatik bağlantı kurabilmek adına görüşmeler yapmış olduklarını, amaç ve hedeflerinin AGİK'e katılabilmekl olduğunu ifade etmiştir. Ülkesinin de içerisine girmiş olduğu yenilenme ve açılma süreci kapsamında bir dış devlete yapmış odluğu birinci ziyareti Türkiye'ye gerçekleştirmiş olan Çarçani, ayrıca bir Arnavutluk Başbakanı tarafınca farklı bir devlete yapılmış olan ilk ziyareti yapmıştır. Ziyaret sırasında 2 devlet arasında geniş kapsamlı iş birliği yapılmasına karar kılınmıştır. Çarçani, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafınca da kabul görülmüştür. Ziyarette Türkiye ile Arnavutluk arasında "*Konsolosluk Anlaşması*" ve "*Sınai ve Teknik İş birliği Anlaşması*" ve bununla birkikte "*Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu*" ile "*Arnavutluk Radyo ve Televizyon Kurumu*" arasında iş birliği protokolü imzalanmıştır. (Resmî Gazete, 1990: 8).

Arnavutluk ile Türkiye arasında gerçekleştirilmiş olan 1990 senesi ortak faaliyet programında bulunan "*Arnavutluk Ekonomi Günleri*" 17 ile 19 Temmuz 1990 tarihleri arasında İstanbul Ticaret Odası (İTO)'nda gerçekleştirilmiştir. Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Devlet Planlama Teşkilatı ve Kültür Bakanlığı tarafından temsilci kişilerin dahil olduğu "*Arnavutluk Ekonomi Günleri*"nde 2 devletin son ekonomik durumu tartışmalara konu olmuştur. 2 devlet yetkilileri birbirlerine kendi devletlerinin kültürü ve ekonomisine yönelik bilgiler sunmuştur. Bunun haricinde Arnavutluk ihraç mal ve ürünlerini tanıtmakta olan sergiler yapılmıştır (Şimşir, 2001: 461). Dönemin Arnavutluk Başbakan yardımcısı olarak bilinen Shkelqim Cani, 02.03.1991'te Türkiye'ni ziyarete gelmiştir. Cani'nin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'un kabulüyle beraber tüketim ve gıda madde ve ürünleri talep etmesi üstüne, hibe olarak Arnavutluk'a 25 bin tonu un olacak şekilde farklı gıda ürünleri gönderilmiştir (Şimşir, 2001: 461).

Dostluk Antlaşması (1923)

Türkiye ve Arnavutluk Dostluk Antlaşması'nda her 2 devletin 5 yüzyıl beraber yaşamalarından kaynaklanmış olan ilişkilerin 2 millet arasında bulunan samimiyeti gelişip devam ettirmesinde etkin olacağına vurgu yapılmıştır. Bunun haricinde 2 ülke arasında bulunan ilişki ve etkileşimlerin, 2 milletin refah ve saadetine katkıda bulunacağı inancı da ifade edilmiştir. Antlaşmanın ilk maddesinde ebedi ve samimi bir dostluğun var olacağu ifade edilirken, diğer maddesi içerisinde her 2 ülke arasında bulunan diplomatik ilişki ve etkileşimlerin uluslararası hukuk kural ve yasalarına göre yapılacak olduğu ve her 2 ülkenin diplomasi ve şehbenderi çalışanlarının karşılıklı yasasına göre hareket edecek oldukları belirtilmiştir.

3. maddesindeyse "*İkamet Mukavelenamesi ile Tabiiyet İtilafnamesi*" imzalamak konusunda tarafların anlaşmış oldukları ifade edilmiştir. Dördüncü maddede tasdik olunacak olan anlaşmanın mümkün olur ise Ankara şehrinde teati edilmesiyle tasdiknamelerin tasdik edilmesinden on beş gün sonra yürürlüğe girmeleri kabullenilmiştir. Böylelikle ilk dostluk antlaşmasını Lozan'da Polonya ülkesiyle imzalamış olan Türkiye, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından ilk dostluk antlaşmasını da Arnavutluk ile imzalamıştır. Benzer olarak Arnavutluk de ilk dostluk antlaşmasını Türkiye ile imzalamıştır.

Oturma (İkamet) Sözleşmesi ve Tabiiyet İtilafnamesi (1923)

Türkiye ile Arnavutluk Oturma Sözleşmesi, Türk tebaasının Arnavutluk'ta, Arnavutluk tebaasının Türkiye'de ikamet koşullarını düzenlemiştir. Sözleşmenin ilk maddesi içerisinde 2 taraftan bir tanesinin tebaasının diğerinin arazisinde mesketmek ve ikamet hakkına sahip olacaklarıyla alakalı memleketin nizam ve kanunları kapsamında serbest bir şekilde seyahat edebilecek oldukları karar kılınmıştır. Her devletin tebaası her birinin arazisi içerisinde ikamet edebilecek ve tüm meslek, sanat ve ticaretleri yapabilecek ve her ne nam altında olur ise olsun mahalli tebaadan daha fazla bir mükellefiyet, resim ya da vergiye tabi kılınmayacaktır. 2 ülke yurttaşları, kasaba ve şehirler haricinde olan arazide tüm gayrimenkul ve emlaka ilgili memleketin nizam ve kanunları kapsamında sahip olabilecektir.

Türkiye ve Arnavutluk Tabiiyet İtilafnamesi içerisinde şu maddelere yer verilmiştir; Arnavutluk arazisi ahalisi arasında yer alan ve bu itilafname yürürlüğe girmiş olduğunda Arnavutluk arazisinde ikamet eden kişiler, Arnavutluk tebaasından kabul edilecektir. Antlaşma yürürlüğe girmiş olduğu zaman Arnavutluk arazisinden olup da Türkiye'de ikamet eden kişilerse Türk tebaası kalacaklardır.

1923-1928 Dönemi İlişkiler

1912'de bağımsızlığını ilan etmiş olan Arnavutluk, yaklaşık olarak 10 sene boyunca iç çalkantılar ve dış tehditler ile yüz yüze kalmıştır. Bahsedilen dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu da kendi derdine düşmüş ve ölüm-kalım savaşı içerisinde olduğu için bğaımsız Arnavutluk'la Osmanlı İmparatorluğu arasında normal diplomatik ilişki ve etkileşimler kurulamamış ve Arnavutluk'ta bir Osmanlı temsilciliği açılmamıştır. Osmanlı payitahtı İstanbul şehrinde de bir Arnavutluk elçiliği ya da konsolosluğu kurulamamıştır (Şimşir, 2001: 16).

Türkiye ile Arnavutluk arasında diplomatik ilişki ve etkileşimler, Mustafa Kemal Atatürk'ün özel çaba ve gayretleri ile başlama düzeyine gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, stratejik bir yaklaşım ile daha İstiklal Savaşı esnasında, Arnavutluk Devleti'ne askeri yardım ve destekte bulunmak için, Albay Salahattin S. Bey öncülüğünde bir askeri heyeti Arnavutluk'a yollamış, Sabahattin Bey, Arnavutluk Devleti'nde 8 ay boyunca görev yapmasının ardından 1921'de geri dönmüştür. Bahsedilen zaman

aralığında Ahmet Zogu Arnavutluk Devleti'nin başına geçerek Türkiye ile yakınlaşmaya başlamıştır (Eroğlu, 2007: 2).

Türkiye'nin Arnavutluk ile imzalamış olduğu ticari ve ekonomik antlaşmalar şu şekilde sıralanabilmektedir (Keskin, 2013: 28);

- "*Ticaret Anlaşması 12.02.1986*"
- "*Ekonomik, Ticari, Sınai ve Teknik İş birliği Anlaşması 02.08.1988*"
- "*Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 01.06.1992*"
- "*Çifte Vergilendirmenin Korunması Anlaşması 04.04.1994*"
- "*Gümrük Konularında İş birliği ve Karşılıklı İdari Yardım 12.02.1998*"
- "*Kültürel, Eğitim ve Bilimsel Değişim Programı Anlaşması 16.06.1998*"
- "*Sosyal Güvenlik Sözleşmesi 15.07.1998*"
- "*Uluslararası Karayolu Ta şıma Anlaşması 28.02.2000*"
- "*Arnavutluk-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması 01.05.2008*"
- "*Türkiye – AB – Arnavutluk çapraz kümülasyon uygulanması 01.08.2011*"
- "*Türkiye-Arnavutluk KEK XI. Dönem Protokolü 30.11.2011*"

Yapılmış olan bu antlaşmalar, Türkiye'nin Arnavutluk Devleti'ne vermiş olduğu önemi göstermektedir. Türkiye'nin Arnavutluk Devleti'nin zor vakitlerinde kredi temin ederek destek çıkması da ilişki ve etkileşimlerinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Nisan 1991 tarihinin başlarında Türkiye, Antalya ülkesinde "*Pazar Ekonomisine Geçişte Türkiye Tecrübesi Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Sempozyumu*" düzenleyerek icra etmiştir. Açış konuşmasını gerçekleştirmiş olan dönemin Başbakanı Yıldırım Akbulut, Doğu Avrupalı devletlere piyasa ekonomisine geçiş sürecinin inceliklerinden söz etmiştir. "*Piyasa ekonomisine geçişte gerçekleştirilmesi gereken temel koşulların başında politik istikrar gelir. Sosyal güçlüklerin yarattığı endişelerden yola çıkan reform hareketinde ekonomik etkinlik kayboluyor. Reformlara ağırlık veren bir harekette sosyal çalkantı geliyor*" ifadelerini dile getiren Akbulut, Doğu ve Orta Avrupalı ekonomi kurmaylarına Türkiye'nin tecrübe ettiği deneyimlerden bahsederek politik istikrarın ön şart olduğuna vurgu yapmıştır. Yalnızca Bulgaristan ülkesinin bakan seviyesinde temsilci göndermiş olduğu

toplantıya Arnavutluk, Yugoslavya, Polonya, Macaristan, Çekoslavakya, Romanya ve Sovyetler Birliği'nden de müsteşar ve bakan yardımcısı seviyesinde uzmanlar dahil olmuştur. "*Arnavutluk Planlama Komisyonu*" Başkanı olarak bilinen Leontiev Cucci, devletlerinde ilk olarak karma ekonomi kurmayı arzu ettiklerini, yabancı sermaye ve özel sektöre kolaylık ve avantajlar sağlayacaklarını ifade etmiştir. Arnavutluk'un artık yabancı sermaye yatırımlarına açık bir hale geldiğinden bahseden Cucci, vergi reformu ve para birimi Lek'in konvertibilitesi konuları üzerinde hazırlık çalışmalarına başlamış olduklarını dile getirmiştir. Sempozyum sırasında iş insanlarının dahil olduğu iş haftası toplantıları da gerçekleştirilmiştir. Katılımcı olan bütün devlet temsilcileri, Türkiye deneyim ve tecrübesinden faydalanacak olduklarını ifade etmişlerdir.

Devlet Bakanı olarak bilinen Orhan Kilercioğlu, "*Türkiye-Arnavutluk 3. Dönem Ekonomik Ticari, Sanayi ve Teknik İş birliği Karma Komisyonu Toplantısı*"na dahil olmak için Tiran şehrine gitmiştir. Kilercioğlu, Arnavutluk'a acil ihtiyaç ve gereksinimlerinin giderilmesi adına sekiz milyon dolara yakın bir değerde farklı gıda yardım ve destekleri gerçekleştirildiğini, söz konusu yardım ve desteklerin sürecek olduğunu ifade etmiştir (Şimşir, 2001: 462). Toplantı sırasında Arnavutluk heyetine "*Dış Ticaret ve Ekonomik İş birliği*" Bakanı olarak bilinen Artan Hoşha öncülük etmiştir. Görüşmeler sırasında turizm başta olacak şekilde petrol sanayi, orman ürünleri sanayi, mühendislik, çimento sanayi, metalürji ve madencilik sektörlerinde iş birliği imkanları ele alınmıştır (Şimşir, 2001: 462).

"*Güneydoğu Avrupa Ülkeleri İş birliği Süreci Ticaret Bakanları Toplantısı*" 30.03.2010'da Arnavutluk Ticaret Bakanı ve iş insanlarının da katılımı ile Türkiye'de gerçekleştirilmiştir. Toplantı sonrasında yayınlanan ortak bildirge içerisinde, mal ve ürünlerin serbest dolaşımının özendirilmesi, yatırım ve ticaret karşısında bulunan engelleri ortadan kaldırılması, ulaşım ve ticarete yönelik politikaların uyumlaştırılması ve gümrük işlemlerinin basit bir hale getirilmesi istenmiştir.

2011'de Türkiye'ni ziyarete gelmiş olan Arnavutluk Cumhurbaşkanı Bamir Topi'yle ortak basın açıklaması sırasında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 2 devletin ticaret hacminin 350 milyon dolar düzeyinde olduğunu vurgulamıştır. Gül, Arnavutluk'ta bir buçuk milyar dolara yakın Türk yatırımcının yer aldığını ve yüze yakın işletmenin eğitim, sağlık, demir ve çelik madenciliği, telekomünikasyon ve

bankacılık sektörlerinde yatırımda bulunduğunu kaydetmiştir. 2013 yılının Mayıs ayında açıklanmış olan verilere göre Türkiye'nin "*Serbest Ticaret Anlaşması*" gerçekleştirmiş olduğu on sekiz ülkenin arasında Arnavutluk'un da yer aldığı bildirilmiştir.

2.6. Krediler

Ocak 1991'de Türkiye'den Arnavutluk'a, dönemin Devlet Bakanı Işın Çelebi öncülüğünde gazeteciler, iş insanları ve kamu sektörü temsilcilerinden meydana gelen yetmiş üç kişilik bir heyet ziyarete gitmiştir. Yapılmış olan açıklamada ziyaretin Türkiye ile Arnavutluk ilişkileri bakımından farklı bir dönemin başlangıcı olacağına, ikili ilişki ve etkileşimler konusunda mühim bir aşama kaydedilecek olduğuna vurgu yapılmıştır (Dışişleri bakanlığı Arşivi 1991:202). Ziyaret esnasında 2 devlet arasında "*Ekonomik ve Ticari İlişkilerin Geliştirilmesine İlişkin Protokol*" imzalanmıştır. Ayrıca Arnavutluk'a otuz milyon Dolarlık kredi temin edilmesi öngörülmüştür (Haytoğlu, 2015: 23).

Yunanistan, göçün önüne geçebilmek adına Arnavutluk'a 20 milyon Dolar değerinde kredi vermeyi onaylamıştır. Türk Eximbank'ın Arnavutluk'a 15 milyon Dolarlık ihracat kredisi temin etmesi karar kırılmıştır. Krediye yönelik anlaşma, 01.02.1991 tarihinde Eximbank'ın Genel Müdür yardımcısı olarak bilinen Yaprak Uras'la Arnavutluk'tan Shkelqim Cani arasında imzalanmıştır. Bahsedilen antlaşmaya göre söz konusu kredi, Arnavutluk'un Türkiye'den 1991 senesi içerisinde yapacak olduğu işlenmiş tarım malzemeleri, dayanıksız ve dayanıklı tüketim ürünleriyle yatırım ve ara mal ithalatının finansmanında kullanılacaktır. Vadesi ürün çeşidine göre bir ila üç sene arasında değişiklik gösteren kredinin kapsamına dahil edilecek olan mal ve ürünlerde %50 Türk katkı oranı aranacaktır (Şimşir, 2001: 463).

Türk Eximbank'ın, Türk Cumhuriyetlerine açmış olduğu kredilerin bankayı zora soktuğu ve hükümetle banka yönetim kurulunun arasında bir sıkıntı oluştuğu, Tuncay Özkan tarafınca Cumhuriyet Gazetesine 02.06.1992 yılında yapılmış olan haberde ifade edilmiştir. Banka yönetim kurulunun kimi üyelerinin devletin kredi verilmesine yönelik istek ve beklentilerine muhalefet etmiş oldukları, bu sebepten dolayı dönemin Devlet Bakanı olarak bilinen Ekrem Ceyhun'un üyelere uyarı niteliğinde bir haber yolladığı öne sürülmüştür. Eximbank'ın Genel Müdürü olarak

bilinen Ahmet Ertuğrul, bankanın verdiği kredileri geri almak adına bütün yollara başvuracak olduğunu, bankanın krediler ile alakalı politik risk unsurlarının hazineye ilişkin olduğunu dile getirmiştir. (Cumhuriyet, 1992: 6).

Türk Eximbank'ın Arnavutluk'tan 17,6 milyon Dolar tutarında alacağına ilişkin Borç Erteleme Anlaşması, Devlet Bakanı Faruk Bal'ın 4-7 Aralık 2000 tarihlerinde Arnavutluk'u ziyareti sırasında imzalanmıştır. Başbakan Ecevit'in 28-29 Şubat 2000 tarihleri arasında Arnavutluk'a yaptığı resmi ziyaret sırasında sözlü olarak yaptığı açıklamalar ve Eximbank'a aktarılan talimatlar çerçevesinde, eski borçların ertelenmesinin ardından Arnavutluk'a 10 milyon Dolar tutarında yeni kredi açılması gündeme gelmiştir. Dönemin Arnavutluk Başbakanı İlir Meta'nın 19 Ekim 2000 tarihlerinde Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında ricası sonrasında Başbakan Ecevit açılacak yeni kredi miktarının 20 milyon Dolara çıkarılması talimatını vermiştir. 10 milyon Dolar tutarındaki ilk kredinin kullandırılmasına ilişkin olarak henüz Arnavutluk tarafınca bir başvuru yapılmamıştır. Söz konusu kredinin kullandırılabilmesi için Arnavutluk tarafının, devlet adına borçlanacak bankayı belirleyerek, kendi öncelikleri doğrultusunda saptadıkları projelere ait fizibilite çalışması ile Türk Eximbank'a başvurması gerekmektedir. Uygun bulunan projelere, Hazine Müsteşarlığı'nın da uygun görüş vermesi halinde Türkiye'den gidecek Türk mal ve hizmetleri toplamının %85'ine kadar finansman desteği sağlanabilecektir. Eximbank 2014 yılı içerisinde uluslarası ticaretin finansmanına yönelik olarak alıcı kredisi niteliğinde üç yeni kredi ürünü geliştirerek uygulamaya koymuştur. Uygulamaya konulan üç programdan biri olan "Yurtdışı Bankalar Aracılığıyla Alıcı Kredileri" ile Eximbank tarafından detaylı bir finansal analiz sonucunda muteber kabul edilerek kredi limiti tahsis edilen yurtdışı bankalar aracılığı ile Türkiye'den mal ithal etmek isteyen yurt dışında yerleşik ithalatçılara alıcı kredisi kullandırılmaktadır. Bu çerçevede Arnavutluk'tan sadece Banka Komberate Tregtare (BKT) ile 2015 yılında Ticaretin Finansmanı Kredi Anlaşması imzalanmıştır. (Arnavutluk Bankası:8).

2.7. Sermaye Hareketleri

Türkiye'nin, yabancı bireylerin firma sahibi olmalarına getirilmiş olan sınırlamalar bakımından gereken %10'luk sınırın dört puan üstünde olduğu, Standart and Poors'un McGraw Hill's Global Risk Servisi tarafınca hazırlanmış ve 1996 dahil

olacak şekilde beş senelik zaman dilimini içeren rapor içerisinde ifade edilmiştir. Altmış bir ülkeyi barındıran en az sınırlama getirmiş olan devlet sıralamasında Singapur %2'yle birinci olmuştur. Global Risk Servisi'ne göre yabancı iş insanları bakımından en fazla sınırlama getirmiş olan devlet, %70'le Cezayir olmuştur. Global Risk Servisi uzmanlarının hazırlamış olduğu liste içerisinde Türkiye, Arnavutluk'tan sonra %14'le en az sınırlama getirilmiş olan devlet sıralamasında Kuveyt ve Peru'yla beraber kırk beşinci olmuştur. Türkiye'yi %15'lik risk puanıyla Çin seyretmiştir. İran, %40'a ulaşmış olan risk puanıyla sondan 5. sırada yerini almıştır. Yabancı yatırımcıların iş sahibi olabilmelerine yönelik getirilmiş olan sınırlama, doğrudan dış yatırım harcamaları bakımından risk değerlendirmesinde incelenmiş olan elli bir unsurdan biri haline gelmiştir.

2.8. Özel Sektör ve Firmalar

1990'dan beri Arnavutluk'un serbest piyasaya geçiş için bazı kararlara varması, uluslararası firmaların iştahını kabartmıştır. Türkiye'yi Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kafkaslar ile Balkanlar ve Ortadoğu'ya açılış ve dağıtım noktası şeklinde görmekte olan büyük firmalar vakit kaybetmeden derhal girişim ve faaliyetlerine başlamışlardır. Amerika'nın altı büyük işletmesi arasında yer alan Coca-Cola firmasının Başkanı olarak bilinen Donald R. Keough Antalya ve Trabzon'da bulunan fabrikalarının ek tesislerini kurarken, Arnavutluk'un de dahil olduğu devletler grubunda gelecek üç sene içerisinde 1 milyar dolarlık yatırım gerçekleştirmeyi planladıklarını ve tüketimi artırmayı düşündüklerini ifade etmiştir.

2.9. Ticaret/Sanayi Odaları İlişkileri

Türkiye'de ve Arnavutluk'ta bulunan "*Sanayi ve Ticaret Odaları*" farklı heyetler kurarak karşılıklı bir şekilde iki ülke de farklı fuarlarda olduğu gibi, iş birliği ve tanıtım için iş insanlarını buluşturmaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Bilhassa 2005 ile 2010 senelerinden beri bugüne dek geçmiş olan süreç içerisinde bahsedilen faaliyet ve çalışmalara yoğunluk verilerek hız kazandırılmıştır. Örnek olarak Antalya şehrinde 20 ile 23 Şubat 2013 tarihleri arasında, "*ANFAŞ Bevex İçecek Fuarı*" ile "*20. Uluslararası Anfaş Food Product Group İhtisas Fuarı*"na Arnavutluk Ticaret ve Sanayi Odaları heyeti de dahil olmuştur. İzmir Ticaret Odası ve Marmara Grubu Vakfı tarafınca 16.04.2012 tarihinde İzmir şehrinde "*15. Avrasya Ekonomi*

Zirvesi" düzenlenmiştir. Zirveye Arnavutluk Cumhurbaşkanı olarak bilinen Bamir Topi'de dahil olmuştur.

2013'te Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı başkanlığının katkıları ile, "*İktisadi Araştırmalar Vakfı*" ve "*Uluslararası Kalkınma ve İş birliği Derneği*" iş birliğinde organize edilmiş olan "*Türkiye Arnavutluk Ekonomik İlişkileri Nasıl Geliştirilir*" konulu sempozyum, Arnavutluk'un başkenti olarak bilinen Tiran kentinde yer alan Vitrina Üniversitesinin ev sahipliğinde, "*Tirana İnternational Hotel*"de gerçekleştirilmiştir (TİKA, 2013: 1).

Arnavutluk ve Türkiye arasında bulunan ekonomik ilişki ve etkileşimleri geliştirmek amacı ile düzenlenmiş olan sempozyuma, Arnavutluk Ticaret Odası Başkanı Nikolin Jake, Türkiye Dış Ticaret Müşaviri Muharrem Can, Vitrina Üniversitesi Rektörü Edmond Vlaskaj, İktisadi Araştırmalar Vakfı Başkanı Prof. Dr Ahmet İncekara, Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Derneği Genel Müdürü Şefik Kantar, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) Arnavutluk Program Koordinasyon Ofisi Koordinatörü Prof. Dr. Birol Çetin, Türkiye Tiran Büyükelçiliği Müsteşarı Bengül Tetik, Arnavutluk ve Türkiye'den davet edilmiş olan öğretim üyeleri, sivil toplum kuruluşlarına mensup olan kişiler, iş dünyasının temsilcileriyle çok sayıda medya temsilcisi katılmıştır (TİKA, 2013: 1).

Sempozyum içerisinde konuşma gerçekleştiren Bengül Tetik, Arnavutluk ekonomisinin son dönemlerde geliştiğini ifade etmiştir. Türk işletmelerin Arnavutluk ekonomisinde bulunan piyasa payında arzu edilen seviyede olmasa bile madencilik, iletişim ve bankacılık gibi sektörler arasında bulunduğunu açıklayan Tetik, Türkiye ile Arnavutluk ilişki ve etkileşimlerinin geliştirilmesi ile alakalı düzenlenecek olan toplantıların, kongrelerin ve sempozyumların Türk firmalarının Arnavutluk ekonomisindeki piyasa payının artış göstermesini sağlayacağını belirtmiştir (TİKA, 2013: 1).

Şefik Kantar, Balkan devletleri ile ekonomik ilişki ve etkileşimleri geliştirme dahilinde Arnavutluk ve Türkiye arasında bulunan ekonomik ilişki ve etkileşimlerin geliştirilmesi amacı ile bahsedilen sempozyumun düzenlenmiş olduğunu belirtmiştir. Kantar ayrıca, sempozyuma katılım gösteren Arnavutluk ve Türkiye iş dünyasının

temsilcilerinin birleştirilerek ticari ilişki ve etkileşimlerin geliştirilmesinin amaçlanmış olduğunu dile getirmiştir (TİKA, 2013: 1).

Jake ise, Arnavutluk ve Türkiye ekonomik ilişki ve etkileşimlerinin uzun senelere dayanmakta olduğunu, fakat 2 devlet arasında gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın yeterli olmadığını ifade etmiştir. Jake, 2012 yılında yayınlanan verilere göre Arnavutluk'un Türkiye'den yapmış olduğu ithalatın 276.145 milyon Dolar, ihracatınsa 122.400 milyon Dolar olduğunu belirterek 2 devlet arasında gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın artırılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Jake, sempozyumun Türkiye ve Arnavutluk ilişki ve etkileşimlerine hız kazandıracak olduğuna vurgu yaparak, katkı sağlayan kurumlara ve TİKA'ya minnet duygularını ifade etmiştir (TİKA, 2013: 1).

Birol Çetin, TİKA'nın Arnavutluk'ta gerçekleştirilen faaliyet ve çalışmalarından örnekler sunarak Arnavutluk'un kalkınması adına önemli destek ve yardımlarda bulunduklarını dile getirmiştir. Çetin, sempozyumun 2 devlet arasında bulunan ekonomik ilişki ve etkileşimleri ileri boyutlara taşıyacak olduğuna inandığını ifade etmiştir (TİKA, 2013: 1).

2.10. Kamu Yatırımları

Şekil 15. Arnavutluk Kamu Yatırım Sektörleri 2023

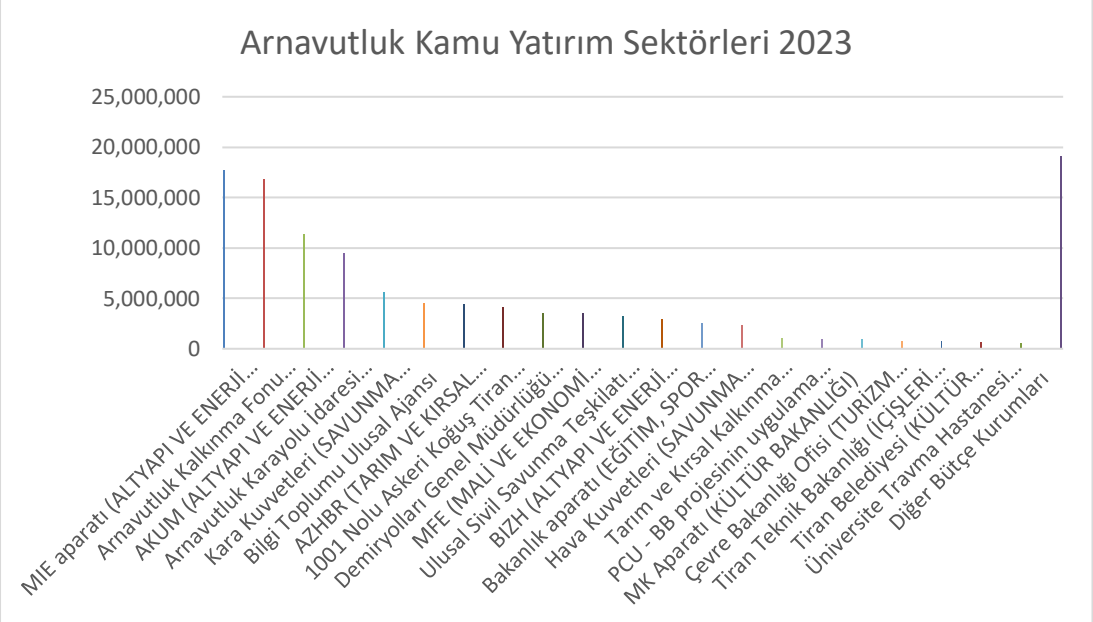

(INSTAT 2023)

Arnavutluk hükümeti tarafından 2023 yılında Kamu Yatırımları için 116,25 milyar lek (yüz on altı milyar lek veya yaklaşık 997,2 milyon euro) değerinde toplam 964 projeye yetki verildi.

2023 yılında devlet yatırımlarının değeri yıllık Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın %5,34'ü, yani planlanan toplam bütçe harcamalarının %16,9'u olacaktır.

2023 yılında en büyük yatırım portföyüne sahip kuruluş Altyapı ve Enerji Bakanlığıdır. Genel yatırımlardan bu bakanlık sözleşme yaparak 17,7 milyar TÜM veya %15 harcayacak. Arnavutluk Kalkınma Fonu, 16,8 milyar ALL veya 2023'teki tüm yatırımların %14,4'ü ile beklenen değer açısından ikinci sırada yer alıyor. (Şekil 15.)

Şekil 16. Türkiye Kamu Yatırım Sektörleri 2023

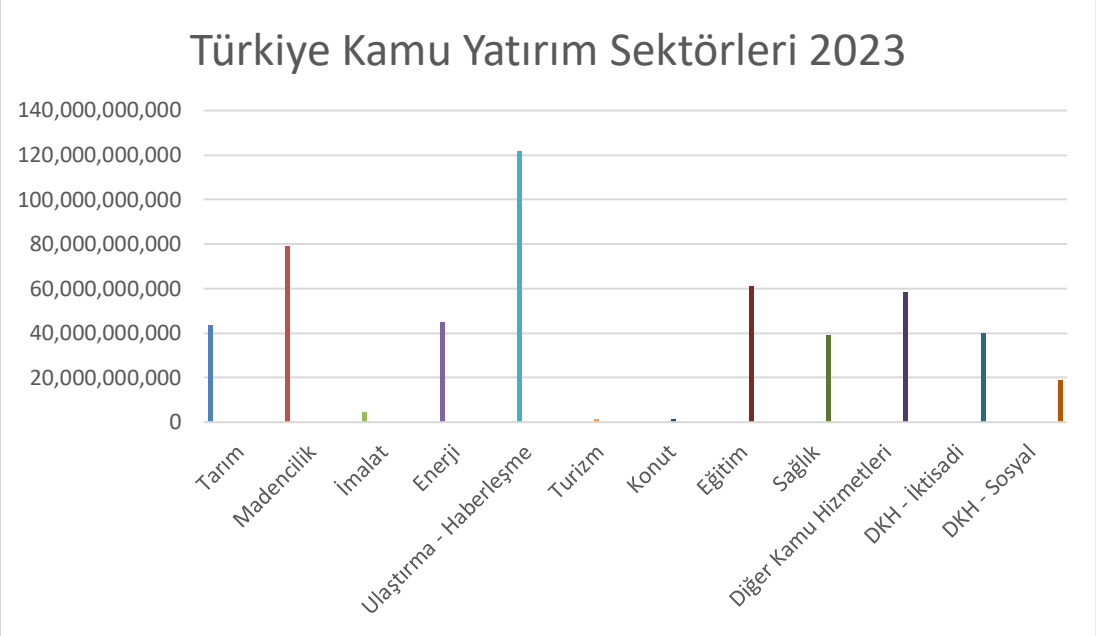

(TÜİK 2023)

2023 yılına ait Türkiye'nin kamu yatırımları, çeşitli sektörleri kapsayarak ekonomik kalkınma ve toplumsal refahı desteklemeyi hedeflemektedir. Tarım sektörüne yönelik yapılan 43,567,262,000 TL'lik yatırımlar, tarımın sürdürülebilirliğini artırmayı ve bu alanda verimliliği yükseltmeyi amaçlamaktadır.

Madencilik sektörüne ayrılan 78,883,700,000 TL, doğal kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını ve ekonomiye katkı sağlamayı hedeflemektedir.

İmalat sektörü için ayrılan 4,227,692,000 TL, üretim kapasitesini artırmayı ve endüstriyel faaliyetleri desteklemeyi amaçlamaktadır. Enerji sektörüne yönelik 44,581,814,000 TL'lik yatırımlar, enerji arzının güvenliğini sağlamayı ve sürdürülebilir enerji kaynaklarını teşvik etmeyi hedeflemektedir. Ulaştırma ve haberleşme sektörleri için ayrılan 121,664,619,000 TL, ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve iletişim teknolojilerinin iyileştirilmesini amaçlamaktadır.

Turizm sektörüne yönelik 1,172,606,000 TL'lik yatırımlar, turistik potansiyeli artırmayı ve bu alanda istihdamı desteklemeyi hedeflemektedir. Konut sektörüne yapılan 1,292,584,000 TL'lik yatırımlar, konut ihtiyacını karşılamayı ve toplu konut projelerini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Eğitim ve sağlık sektörlerine ayrılan kaynaklar, sırasıyla 61,118,843,000 TL ve 39,103,776,000 TL olarak belirlenmiştir, bu yatırımlar insan kaynaklarının geliştirilmesi ve sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasını amaçlamaktadır.

Diğer kamu hizmetlerine yönelik 58,549,346,000 TL'lik yatırımlar, genel kamu hizmetlerinin iyileştirilmesini kapsamaktadır. Devletin iktisadi faaliyetlerine yönelik 39,738,164,000 TL'lik yatırımlar ile sosyal alanlara ayrılan 18,811,182,000 TL'lik yatırımlar, ekonomik büyümeyi destekleyen ve toplumsal refahı artıran önlemleri içermektedir. Bu çeşitli sektörlere yapılan yatırımlar, Türkiye'nin kapsamlı bir kalkınma politikası doğrultusunda ekonomik büyüme ve sosyal refahını artırmayı hedeflemektedir. (Şekil 16.)

3. ARNAVUTLUK- TÜRKİYE EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE ÜLKE EKONOMİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bu araştırma, Türkiye ve Arnavutluk ekonomileri arasındaki dış ticaret ilişkilerini anlamak ve analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın temel amacı, dış ticaretin, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, kullanılan ekonometrik model ve veri analizi yöntemleri ile Türkiye ve Arnavutluk'un dış ticaret verileri incelenmiş ve bu verilerin zaman içindeki değişimleri durağanlık testleri ile değerlendirilmiştir.

Araştırmanın temel hipotezi, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde belirli bir etkisi olduğunu öne sürmektedir. Modelde kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla durağanlık testleri yapılmış ve bu testlerin sonuçlarına göre dış ticaret verilerinin birinci dereceden farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Ardından, ARDL modeli kullanılarak uzun dönemdeki etkileri değerlendirilmiş ve kısa dönemdeki hata düzeltme modeli ile de ekonominin bu değişikliklere nasıl tepki verdiği incelenmiştir.

Elde edilen bulgular, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde önemli bir rol oynadığını ve bu ilişkinin zaman içinde değişiklik gösterdiğini göstermektedir. Ayrıca, her iki ülkede de dış ticaret verilerinin birinci dereceden farkta durağan olduğu ve kısa dönemde belirli bir hata düzeltme mekanizmasının varlığı olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırma, ekonomik politika yapıcılarına ve iş dünyasına, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamalarına ve bu bilgileri politika oluştururken ve stratejilerini belirlerken kullanmalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, gelecekteki benzer çalışmalara temel teşkil ederek, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

3.1. Yöntem ve Veri

Çalışma kapsamında kullanılacak model ve model denklemi; denklem 1' deki gibi tanımlanmıştır.

$$lnDISTICARET_t = \beta_0 + \beta_1 lnITHALAT_t + \beta_2 lnIHRACAT_t + u_t \qquad (1)$$

lnDISTICARET_t: Bu, DISTICARET değişkeninin t zamanındaki doğal logaritmasını temsil eder.

β_0, β_1, β_2: Bunlar modelle ilişkili parametreler veya katsayılardır. β_0 kesme noktasıdır, β_1 ve β_2 ise sırasıyla ithalatın doğal logaritması (lnITHALAT_t) ve ihracatın doğal logaritması (lnIHRACAT_t) ile ilişkili katsayıları temsil eder.

lnITHALAT_t: Bu, ITHALAT değişkeninin t zamanındaki doğal logaritmasıdır.

lnIHRACAT_t: Benzer şekilde bu, IHRACAT değişkeninin t zamanındaki doğal logaritmasıdır.

u_t: Bu, DISTICARET'i etkileyen ancak modele dahil edilmeyen gözlemlenmeyen faktörleri temsil eden hata terimidir. Bunlar ekonomik koşullardaki değişiklikler, politika değişiklikleri veya modelde açıkça dikkate alınmayan diğer değişkenler gibi faktörler olabilir.

Çalışma içinde her iki ülkeye ait kullanılacak verilerde ilk olarak serilerin durağanlık testlerine bakılmıştır. Durağanlık testi için ADF ve PP birik kök testleri tercih edilmiştir.

3.2. Bulgular

Tablo 14. Türkiye Ekonomik Verilerine Göre 2000-2023 Dönemi Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzey			Birinci Sıra Fark		
	ADF (Sabitli)	PP (Sabitli)	PP (Sabitli ve Trendli)	ADF	PP (Sabitli)	PP (Sabitli ve Trendli)
$lnDISTICARET$	-1.745 (0.215)	-3.412 (0.117)	-1.078 (0.549)	-5.429 (0.000)	-1.496 (0.012)	-2.459 (0.053)
$GSYH$	0.119 (0.816)	-4.776 (0.000)	-5.453 (0.000)	-8.439 (0.000)	-	-
$lnITHALAT$	3.516 (0.000)	5.416 (0.000)	7.429 (0.000)	3.746 (0.000)	- (0.000)	- (0.000)
$lnIHRACAT$	2.469 (0.000)	5.749 (0.000)	4.426 (0.000)	-3.416 (0.000)	-2.136 (0.000)	-3.415 (0.000)

Tablo 14’ te dış ticaret serisi için serinin birim köke sahip olduğu hipotezi ADF (sabitli model), PP (sabitli model) ve PP (sabitli ve trendli model) sonuçlarına göre geleneksel önem düzeylerinin hiçbirinde reddedilememiş, kabul edilmiştir. Model düzeyde durağan sonuç vermemiştir. Birinci dereceden alınan farkta uygulanan birim kök test istatistik sonuçlarına göre seri durağanlaşmıştır. GSYH ve ihracat- ithalat verilerine göre seri derecede durğandır.

Tablo 15. Arnavutluk Ekonomik Verilerine Göre 2000-2023 Dönemi Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzey			Birinci Sıra Fark		
	ADF (Sabitli)	PP (Sabitli)	PP (Sabitli ve Trendli)	ADF	PP (Sabitli)	PP (Sabitli ve Trendli)
$lnDISTICARET$	-1.648 (0.346)	-5.499 (0.516)	-1.631 (0.776)	-6.421 (0.000)	-2.416 (0.000)	-3.463 (0.000)
$GSYH$	0.210 (0.775)	-7.416 (0.000)	-4.122 (0.000)	-7.209 (0.000)	-	-
$lnITHALAT$	4.136 (0.000)	6.413 (0.000)	6.531 (0.000)	5.621 (0.000)	- (0.000)	- (0.000)
$lnIHRACAT$	3.419 (0.000)	4.631 (0.000)	3.528 (0.000)	-5.746 (0.000)	-4.436 (0.000)	-2.746 (0.000)

Tablo 15’ te dış ticaret serisi için serinin birim köke sahip olduğu hipotezi ADF (sabitli model), PP (sabitli model) ve PP (sabitli ve trendli model) sonuçlarına göre geleneksel önem düzeylerinin hiçbirinde reddedilememiş, kabul edilmiştir. Model düzeyde durağan sonuç vermemiştir. Birinci dereceden alınan farkta uygulanan birim kök test istatistik sonuçlarına göre seri durağanlaşmıştır. GSYH ve ihracat-ithalat verilerine göre seri derecede durağanlaşmadığı için alınan birinci dereceden fark işleminde seri durağan hale gelmiştir.

Elde edilen model sonucuna göre her iki ülke ve kullanılan veri seti zaman aralığı için zaman serisi AIC bilgi kriterine göre hata düzeltme modeli için ARDL modeli uygulanmıştır. Uygulanan model ve test sonuçları tablo-16 ve tablo 17 yardımıyla açıklanmıştır.

Tablo 16. ARDL Model Sonucu (Türkiye)

Variable	Coefficient	Std. Error	T”-Statistic	Prob.*
DISTICARET(-1)	1.522361	0.216349	12.44126	0.0000
DISTICARET(-2)	-0.441063	0.244631	-6.211698	0.0000
LNITHALAT	-5.114273	4.746267	-4.412632	0.0246
LIHRACAT	6.400098	5.412635	3.512366	0.0448
GSYH	0.001123	0.125364	0.569326	0.4523
C	-44.41203	25.41236	-2.412365	0.0074
R-squared	0.7726	Mean dependent var		15.41235
Adjusted R-squared	0.7536	S.D. dependent var		6.441236
S.E. of regression	3.4136	Akaike info criterion		5.412360
Sum squared resid	175.56	Schwarz criterion		5.969347
Log likelihood	-64.08	Hannan-Quinn criter.		4.522480
F-statistic	45.412	Durbin-Watson stat		4.410369
Prob(F-statistic)	0.000			

Tablo 17. ARDL Model Sonucu (Arnavutluk)

Variable	Coefficient	Std. Error	T”-Statistic	Prob.*
DISTICARET(-1)	3.220316	0.361369	15.51364	0.0000
DISTICARET(-2)	-0.632046	0.311256	-7.452391	0.0058
LNITHALAT	-7.520391	6.425362	-5.221036	0.0099
LIHRACAT	5.523947	6.522049	5.366134	0.0693
GSYH	0.012360	0.340392	0.521649	0.5426
C	-32.42536	45.52326	-4.562351	0.0074
R-squared	0.6304	Mean dependent var		11.23631
Adjusted R-squared	0.5236	S.D. dependent var		5.636236
S.E. of regression	5.5236	Akaike info criterion		6.523693
Sum squared resid	090.63	Schwarz criterion		3.636953
Log likelihood	-58.12	Hannan-Quinn criter.		3.636934

Uygulanan ARDL modeline göre dış ticaret verilerinin her iki ülke içinde birinci dereceden farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. R-squared ve Adjusted R-squared değeri 1’ in altında derecelendiği için çalışmanın hata düzeltme modeli düzgün bir şekilde çalışmaktadır. Elde edilen bulgulara göre hata düzeltme modeli geçerli olduğu için bir sonraki aşamada sınır testi istatistiği her ülke için ayrı ayrı uygulanmış ve tablo 18 ile tablo 19 aracılığı ile açıklanmıştır.

Tablo 18. ARDL Sınır Testi Sonucu (Türkiye)

	F İst	%1		%5		%10	
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Model 1	1.800	2.12	3.36	2.09	2.14	2.18	0.9

Tablo 19. ARDL Sınır Testi Sonucu (Arnavutluk)

	F İst	%1		%5		%10	
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
Model 1	2.360	4.71	5.36	2.45	2.52	3.47	1.7

Tablo 18' de hesaplanan ARDL sınır testi içindeki F istatistik değerine göre %1' de önem düzeyinin alt kritiğinde yeralırken %5 ve %10 önem düzeyinde alt kritiğin üzerinde bir noktada değer almıştır.

Tablo 19' da hesaplanan ARDL sınır testi içindeki F istatistik değerine göre %1 ve %5' de önem düzeyinin alt kritiğinde yeralırken, %10 seviyesinde önem düzeyinde alt kritiğin üzerinde bir noktada değer almıştır. Ekonomideki yapısal kırılmalara bağlı olarak kullanılan değişkenlerdeki kırılganlıkları yok etmek ve çıkan modelde yer alan otokorelasyon değişkenlerin varyans değerlerini kısa dönemde tahmin etmek için, kısa dönem ARDL test istatistiği hata düzeltme modelide analize dahil edilmiştir. Uzun dönemde çapraz kur etkisi ile denge noktaya ulaşılacağı için modele uzun dönem hata düzeltme katsayı ve varyans değerleri eklenmemiş, analiz dışı bırakılmıştır.

Tablo 20. Türkiye: ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Sonucu

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(DISTICARET(-1))	0.362365	0.103306	2.230059	0.0001
CointEq(-1)*	-0.112362	0.003236	-1.362321	0.0010

Tablo 21. Arnavutluk: ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Sonucu

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(DISTICARET(-1))	0.632163	0.236913	5.636194	0.0001
CointEq(-1)*	-0.123691	0.123069	-2.636194	0.0025

Tablo 20 ve tablo 21'e bakıldığında kısa dönem önem dereceleri kapsamında değerlerin anlamlılıklarının negatif olduğu ve nedensellik derecelerinin ise hipotez dışı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, ARDL kısa dönem hata düzeltme modeli içindeki değişkenlerin kısa dönemdeki nedensellik derecesi hipotez dışında bulunmuştur. Yani, dış ticaret verilerinin kısa dönemde ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu durum, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin, analizde kullanılan değişkenlere bağlı olarak belirli bir güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını gösterir.

SONUÇ

Türkiye ile Arnavutluk arasında bulunan ekonomik ilişki ve etkileşimleri değerlendirmek ve iki devlet arasında bulunan ekonomik ilişkilerin 2000 ile 2023 yılları arasında ülke ekonomilerine olan etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada, 2000 yılı ve sonrası ele alınırken, Türk ve Arnavut münasebetlerinin köklü bir geçmişe sahip olduğu görülmüştür. Bahsedilen döneme etkide bulunan pek çok konunun geçmişten kaynaklandığı tespit edilmiştir. İncelenen dönem aralığında Arnavutluk ve Türkiye ilişkilerini ve ülke ekonomilerini incelerken iki ülkenin de ilişkilerinin temelinde geçmiş zamanlarda yaşanmış olan büyük bir tarihi geçmişin ilişki ve etkileşimleri şekillendirdiği görülmüştür.

Arnavutluk, Türkiye adına Balkanlarda bulunan dış politikada önemli bir rol oynamaktadır. Osmanlı'dan kalmış olan kültürel ve tarihsel yakınlığın etkisi bir hayli fazladır. Arnavutluk için Türkiye ise yarımada içerisinde güvenilir bir ortak şeklinde nitelendirilmektedir. Türkiye ile Arnavutluk'un ticari ve ekonomik ilişkileri incelendiği zaman, günümüzde mevcut bulunan yatırım ve ticaret hacminin sahada mevcut potansiyele göre fazlasıyla küçük olduğu görülmektedir. Bahsedilen durumun iki ülkeyi de ilgilendiren farklı nedenleri mevcuttur. Ancak en önemli nedenlerden bir tanesinin ülkelerin ticari ve ekonomik potansiyeli konusunda bilgi eksikliği olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye, ithalat uygulamalarında Arnavutluk'a ayrıcalık ve fırsatlar tanımıştır. Örnek olarak Haziran 2015 tarihinde olduğu gibi ithalata yönelik pek çok uygulama konusunda Arnavutluk'u gözetecek kararlar verilmiştir. Fakat, Arnavutluk'un pazarlama ve üretim konularındaki yetersizliklerinden dolayı, Türkiye'nin Arnavutluk'tan yeterli oranda ithalat gerçekleştiremediği saptanmıştır. Türkiye'nin 2000 yılından 2023 yılına kadar Arnavutluk ile olan ekonomik ilişkileri incelendiği zaman, iki ülke arasında bulunan ilişkilerin pozitif yönlü olduğu yıllar içerisinde gerçekleştirilen ithalat ve ihracat rakamlarından görülebilmektedir. İki ülke arasında yapılan ithalat ve ihracat alışverişi iki ülkeye de ekonomik açıdan pozitif olarak etki etmektedir.

Analiz sonuçlarına göre, ARDL kısa dönem hata düzeltme modeli içindeki değişkenlerin kısa dönemdeki nedensellik derecesi hipotez dışında bulunmuştur. Yani,

dış ticaret verilerinin kısa dönemde ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna varılmıştır. Bu durum, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin, analizde kullanılan değişkenlere bağlı olarak belirli bir güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olmadığını gösterir.

KAYNAKLAR

Ağırseven, N. (2015). *Enver Hoca dönemi ve sonrası Arnavutluk* (Master's thesis, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Akyol, G. (2007). *Balkan politikasında Arnavutluk (1912 Sonrası)* (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Alpan, N. P. (1982). *Tarih Işığında Arnavutluk'un Bağımsızlığı*. Kardeş Yayınları: Ankara.

Apak, S., & Aytaç, A. (2009). *Küresel Krizler, Kronolojik Değerlendirme ve Analiz*. İstanbul: Avcıol Basım.

Arıcan, E., & Yücememiş, B. (2015). *Para Politikaları Işığında Türk Bankacılık Sektörü Genel Değerlendirmesi*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yıllık.

Arnavutluk Bankası. (2002) *Borxhi i jashtëm i Shqipërisë dhe Shërbimi i tij*.

Baytal, Y. (2007). *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)*. Atatürk Yolu Dergisi, 10(40), 545-567.

Cömert, F. (1998), *Yabancı Sermayenin Dünü Bugünü ve Geleceği*, Hazine Dergisi, 12, 1-25.

Cumhuriyet, (1992). *9 Eylül 1992*, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar, (Erişim Tarihi: 07.10.2023).

Dışişleri bakanlığı Arşivi (1991). *Dışişleri bakanlığı 1991 Tarihçesi.*

Duka, V., (2014). *İnstitucionet Fetare Gjatë Mbretërimit Të Zogut*. Histori Juris Prudenc Histori Juris Prudencë.

Duman, M. (2022). *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri. Geçmişten Günümüze Türkiye-Balkan Ülkeleri İlişkileri*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

Dura, C., Atik, H., & Dumrul, C. (2007). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye* (Vol. 41). Ankara: Nobel.

Dünya Bankası, (2019). https://www.worldbank.org/tr/country/turkey, (Erişim Tarihi: 04.10.2023).

DTM. (2018). *Arnavutluk Ülke Bilgi Notu*, Dış Ticaret Müsteşarlığı.

Eroğlu, N. (2007). *Atatürk dönemi iktisat politikaları* (1923-1938). Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(2).

Glenny, M. (2012). *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804-2012*, New and Updated. House of Anansi.

Göktaş, O. (1995). *Balkanların Anahtar Ülkesi: Arnavutluk* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Haytoğlu, E. (2015). *Balkan paktı oluşum sürecinde Arnavutluk dış politikası ve Türkiye ile ilişkileri (1930-1934).*

INSTAT (2023). https://www.instat.gov.al, (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Jano, J. L. (2002). *Gümrük Tarihi*. Tiran, Arnavutluk: ASD Kitabevi.

Kalay, E. (2017). *Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan-Arnavutluk-Kosova İlişkileri.* Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (27), 1013-1042.

Kanca, O. (2012). *1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar/Socio-Economic Policies Applied in Turkey Between the Years of 1950-1960.* Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19), 47-63.

Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Keyder, Ç. (1998), *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği,* SCHICK, Cemil/ TONAK, E. A. (ed.), Geçiş Sürecinde Türkiye, (İstanbul: Belge Yayınları): 38-75.

Keskin, M. (2013). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye–Balkan İlişkileri Kapsamında Türk Dış Yatırımlarının İncelenmesi; Fırsatlar ve Tehditler*. YTB Uzmanlık Tezi, Ankara.

Koloğlu, O. (1993). *Osmanlı Döneminde Balkanlar (1391-1918)*. Balkanlar, İstanbul: Eren Yayınları.

Kuteli, M. (2010). *Tranzicioni, Demokratizimi dhe Procecet İntegruese në Shqipëri.* Gjurmime Albanologjike-Seria e shkencave historike, (40), 45-66.

Mazlum, N. (2020). 1980-2018 *Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri*. Gümrük ve Ticaret Dergisi, *7*(22), 54-71.

Miziri, H. (1995). *Historia e Popullit Shqiptar (Arnavutluk Halkın Tarihi),* Tiran: Shtepia Botuese E Librit Shkollor Yayınları.

Müderrisoğlu, A. (1974). Kurtuluş Savaşinin Malî Kaynaklari. *Atatürk Yolu Dergisi*, *4*(13).

O'Donell, J., (1999). *A Coming Age of Albania Under Enver Hoxha*, New-York: Columbia University Press.

OrangeSmile, (2023). *Arnavutluk Haritaları*, https://www.orangesmile.com/gezirehberi/arnavutluk/ulke-haritalari.htm, (Erişim Tarihi: 04.10.2023).

Özdemir, G. (2013). Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *20*(1), 73-93.

Öztürk, S. (2010). *Küresel finansal kriz ve Türkiye ekonomisine etkileri.* Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, *15*(1), 377-397.

Pamuk, B. (2015). XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti–Arnavutluk İlişkileri". *Yeni Türkiye*, 66.

Pelit, İ., & Irmak, E. (2021). *Dış Ticaretin Önemi ve Faydaları*. Akdeniz Zirvesi 6. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. Adana: Gültekin Gürçay.

Prifti, P. R. (1978). *Socialist Albania Since 1944: Domestic and Foreign Developments* (Vol. 23). Mit Press.

Resmi Gazete, (2015). *İthalat Rejimi Kararına Ek Kararı*, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/02/20150206-13.htm, (Erişim Tarihi: 07.10.2023).

Rruga, İ. (2016). *Arnavutluk'ta İslâm–Hıristiyanlık Karşılaşması* (1385-1600) (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Sejdini, A., & Kraja, I. (2014). International Trade of Albania. Gravity Model. *European Journal of Social Science Education and Research*, *1*(2), 220-228.

Şener, S. (2005). *Türkiye ekonomisinde ikinci dönem liberal iktisat politikaları.* Yönetim Bilimleri Dergisi, *3*(1), 139-146

Shkoza, H. (1935). *Financat e Shqiperise, (Arnavutluk'un Maliyesi),* Tiran, Arnavutluk.

Shpuza, G. (1990). Atatürk ve Arnavutluk Türkiye İlişkileri. *Atatürk Yolu Dergisi*, *2*(06).

ÖZALPER, M. (2019). Dış Politika Unsuru Olarak, 25 Temmuz 1966 Tarihli Türkiye Arnavutluk Kültürel İş Birliği. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, *5*(3), 688-701.

Süssheim, K., (1978). *Arnavutluk*, İslam Ansiklopedisi, C. 1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi* (9. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi.

Şimşir, B. N., (2001). *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*. Ankara: ASAM Yayınları.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2022). *Aylık Dış Ticaret Veri Bülteni*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı.

Ticaret Bakanlığı (2023). https://ticaret.gov.tr, Erişim Tarihi: 06.10.2023.

TİKA, (2013). *Türkiye Arnavutluk Ekonomik İlişkileri Nasıl Geliştirilir,* https://www.tika.gov.tr/tr/haber/turkiye_arnavutluk_ekonomik_iliskileri_nasil_gelistirilir_sempozyumuna_destek-5271, (Erişim Tarihi: 09.10.2023).

Trading Economics (2023). https://tradingeconomics.com, Erişim Tarihi: 09.10.2023.

Türkiye Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB), (2023). https://www.hmb.gov.tr, (Erişim Tarihi: 06.10.2023).

Türkiye Tiran Büyükelçiliği, (2017). *Ülke Künyesi, 9.2.2017*, https://tiran-be.mfa.gov.tr/Mission, (Erişim Tarihi: 04.10.2023).

Türkiye İstatistik Kurumu, (TÜİK), (2023). https://www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 04.10.2023).